

A PUSZTÍTÁS MINT A KELETKEZÉS OKA*

Sabina Spielrein

Szexuális problémákkal való foglalatosságaim közben nagyon megfogott a kérdés: ez a leghatalmasabb hajtóerő miért foglalja magában az a priori elvárható kellemes érzések mellett az olyan negatív érzéseket is, mint a félelem és az undor, amelyeket – ahhoz, hogy a pozitív tettekhez eljuthassunk – először le kell küzdeni? A szexuális tevékenységhez való negatív hozzáállás természetesen különösen a neurotikusoknál feltűnő. Eddigi ismereteim szerint a különböző kutatók ennek az ellenállásnak az okát a neveltetésben és a szokásokban keresték, amelyek ezt a vágyat kordában tartani törekszenek, és emiatt minden gyermeknek megtanítják, hogy a szexuális vágyak rosszak és tiltottak. Néhány kutatónak feltűnt, hogy a szexuális vágyakhoz erősen kapcsolódik a halálról való elképzelés, de a halál egyben úgy is felfogható, mint morális bukás (Stekel¹). Gross szerint az undor érzése abból fakad, hogy a

* Eredetileg megjelent: “Die Destruktion als Ursache des Werdens” címmel a *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*-ban (továbbiakban *Jahrbuch*), 1912, 4: 465-503. A fordítás alapjául szolgáló kiadás: *Die Destruktion als Ursache des Werdens*. (Hrsg. Gerd Kimmerle) Tübingen: edition diskord, 1986, 7-60. A szerzőtől számozó jegyzetek, az eredetinek megfelelően, a tanulmány végén találhatóak. A *-gal jelölt jegyzetek a fordító és a szerkesztő megjegyzései. A főszövegben és a jegyzetekben, szögletes zárójelben tüntettük fel a magyarázó kiegészítéseket. (A szerk.)

¹ Mikor ezt a munkát írtam, még nem jelent meg Dr. Stekelnek „Az álmok nyelve” című könyve [„*Die Sprache des Traumes: Eine Darstellung der Symbolik und Deutung des Traumes in ihren Beziehungen zur kranken und gesunden Seele, für Ärzte und Psychologen*” Wiesbaden: J. F. Bergmann, 1911]. Ebben számos olyan álmra utal, melyeket kívánságaink szerint élünk, illetve vágyódunk utánuk. Végezetül, mint ezek ellentétéként, összefoglalja a szexuális ösztönök lényén alapuló kívánságok megélését.

szexualitás tevékenység során termelődő nedvek helyileg ugyanott vannak, mint ahol a testből a kiválasztás végtermékei, a holt anyagok eltávoznak. *Freud* az ellenkezés okát a pozitív érzések elfojtására vezeti vissza. *Bleuer* ebben az ellenállásban szükségszerű negatív dolgot lát, amelynek mindenképpen jelen kell lennie a pozitív hangulatú érzések és elképzelések mellett. *Jungnál* a következőt találtam:

„A szexuális váagnak, azaz a libidónak két oldala van: Ez egy olyan erő, amely mindent megszépít, de adott esetben mindent le is rombol. Gyakran úgy teszünk, mintha érthetnénk, miben is áll ennek a teremtő erőnek a romboló jellege. Az az asszony, aki mai kultúrkörülmények közepette átengedi magát vágyainak, igen hamar megismeri a romboló oldalt is. Szükséges, hogy némiképp a polgári illemből kiindulva gondolkodjunk, ha érteni akarjuk, milyen határtalan bizonytalanságba esik az, aki feltétel nélkül adja át magát a sorsnak. A megtermékenyülés egyben önrombolást is jelent, hiszen a következő generáció megjelenése egyben azt is jelenti, hogy jelen generáció túllépett a csúcspontján: így válnak leszármazottaink a legfélelmetesebb ellenségeinkké, akikkel semmiképpen nem jutunk dűlőre, mert túlélnek minket, és kiragadják a hatalmat az erejét vesztett kézről. Teljesen érthető az erotikus sorstól való félelem, mert beláthatatlan következményekkel járhat. A sors amúgy is beláthatatlan veszélyeket rejt magában, így magyarázható, hogy a neurotikus miért nem meri megkockáztatni az élet élését, hiszen inkább félre kíván állni, nehogy be kelljen szállnia az élet veszélyes harcaiba. Aki lemond arról, hogy megélje ezt a kockázatot, annak el kell fojtania vágyait, vagyis egyfajta öngyilkosságot kell elkövetnie. Ebből adódnak a halállal kapcsolatos képzelgések, amelyek oly szívesen járnak együtt az erotikus vágyakkal.”²

Szándékosan idéztem ennyire pontosan *Jung* szavait, mert az ő megfigyelései felelnek meg leginkább az általam levont következtetéseknek, mivel olyan ismeretlen veszélyre utalnak, amely a szexuális tevékenységben rejlik. Ezen kívül számomra az is fontos, hogy egy hímnemű individuum is tudatában van egy olyan veszélynek, amely nem kizárólag szociális jellegű. A halállal kapcsolatos elképzeléseket *Jung* nem tartja összhangban lévőnek a szexualitásról alkotott elképzelésekkel, szerinte ezek ellentmondásban állnak egymással. A leányokkal kapcsolatos tapasztalataim alapján azt mondhatom, hogy normálisan a szorongás érzése az,

² Jung: Wandlungen und Symbole der Libido [A libidó szimbólumai és változásai]. *Jahrbuch*, 1911, 3, 120 ff.

ami az elfojtás-érzés előterébe lép, amikor először nyílik lehetőség a vágyak megvalósulására. Mégpedig a szorongásnak is egy bizonyos formája: az ellenséget az ember önmagában érzi, hiszen saját szerelmi lángja az, amely vasmarokkal szorítva kényszeríti afelé, amit egyébként nem akar. Az ember érzi a Véget, az Elmúlót, ami elől hiába próbál elmene-külni. Ez minden? – kérdezhetnénk. Ez a csúcspont, és semmi nincsen ezen kívül? Mi történik az individuummal szexuális tevékenység közben, ami ezt a kedélyállapotot indokolja?

I. Biológiai tények

Megtermékenyítéskor a férfi és a női ivarsejt egyesül. Mindkét sejt megszűnik, mint egységes egész, és ebből a megsemmisülésből keletkezik az új élet. Némely alacsonyabb rendű állatok, mint például a *kérész*, be is fejezik életüket, amikor létrejön az új élet. E lény számára a teremtés egyben elmúlás is, mely egyben a legszörnyűbb élmény egy élő számára. Ha azonban saját elmúlása az új élet teremtésének szolgálatában áll, akkor az individuum vágyik rá. A magasabban fejlett állatoknál, akik nem egyetlen sejtből állnak, a szexuális aktus közben nem semmisül meg az egész individuum, de az egységes egészként működő ivarsejt elenyészése nem hagyja hidegen az egész szervezetet, sőt, mindez az egyén egész életével a lehető legbensőségesebb kapcsolatban áll. Koncentrált formában az egész individuumot tartalmazzák ezek a sejtek, ugyanakkor az individuum az ő egész fejlődésüket is befolyásolja. Az egyénnek ez az extraktuma teljes egészében megsemmisül a megtermékenyülésnél. A nemi sejtek egyesülésének megfelelően a nemi aktusnál is a legbensőségesebb egyesülés történik két individuum között: az egyik behatol a másikba. A különbség csak *mennyiségi*: nem az egész egyént érinti, csak egy részét, amely azonban az adott pillanatban, az egész organizmus értékét képviseli. A férfi rész feloldódik a női részben, a női megváltozik, más formát kap az idegen betolakodó által. A változás az egész szervezetet érinti: destrukció és újjáépülés, amelyek rendes körülmények között mindig végbemennek, mégpedig elég nyers formában. Az organizmus megválk szexuális produktumaitól, akárcsak a kiválasztódó anyagoktól. Nem valószínű, hogy az individuumnak sejtelve se lenne ezekről a lebontó és felépítő folyamatokról. Ha máshogy nem, akkor megfelelő érzelmek formájában. Ahogy a szaporodási

ösztön által hajtva örömrzertet élünk meg a keletkezésnél, úgy az elutasító érzelmek, mint a szorongás és az undor, nem a térben egymás mellett létező exkrétumok téves összekapcsolásából származnak, s nem is azt a negatívumot jelentik, hogy le kell mondani a szexuális tevékenységről. Olyan érzelmek ezek, amelyek megfelelnek a nemi ösztönök destruktív komponensének.

II. Individuálpzichológiai nézőpontok

Meglehetősen paradox módon hangzik az az – egyébként igaz – állítás, hogy lelkileg semmit sem élünk meg a jelenben. Egy esemény csak akkor kap érzelmi töltést, ha erre korábbi, a tudattalanban rejlő érzelmi töltésű élmények okot adnak. Ezt leginkább egy példán figyelhetjük meg: Egy leány nagy örömmel olvas boszorkánytörténeteket. Kiderül, hogy kisgyermekként szívesen utánozta a boszorkányokat, és az analízis folyamán az is kiderül, hogy a boszorkány a kislány fantáziáiban az anyát személyesítette meg, akivel a kislány azonosítja magát. A boszorkánytörténetek a kislánynak tehát csak annyiban örömteliek, amennyire az anya élete az, amelyet a kislány szintén szeretne végigélni. A boszorkánytörténetek csak hasonlatok az anya életére; annak helyét veszik át, ezekre tevődik át az érzelmi hangulat. Az anya élményei nélkül a kislány számára nem lennének örömteliek a boszorkánytörténetek. Ebben az értelemben minden múlandó csupán szimbóluma egy számunkra ismeretlen őselménynek, amely a jelenben önmaga analógiáját kutatja. Semmit sem élünk meg a jelenben, bár az érzelmeket, hangulatokat a jelen képzetekre vetítjük ki. Példámban a tudatos részben foglal helyet a jelenlegi boszorkányképzet, a tudattalanban pedig végbement a múltba való asszimiláció (boszorkányélmény – anyai élmény), amiből kiindulva a jelen differenciálódik. Minden tudatos gondolatot vagy képzetet követ egy ugyanolyan tudattalan, amely a tudatos rész eredményeit lefordítja a tudattalan rész számára. Ezt a párhuzamos gondolkodási folyamatot leginkább a *Silberer* által leírt kimerültségi állapottal [Ermüdungszustand] tudjuk igazolni. *Silberer* két példával világítja meg mindezt:

1. példa: „Arra gondolok, hogy szándékomban áll egy bizonyos egyenletlenséget kijavítani.” Szimbólum: „Látom magam, amint legyalulom a fát.”

2. példa: „Arra gondolok, hogy az emberi szellem behatol az anya-probléma nehéz és sötét területére” (*Faust* II. rész)

Szimbólum: „Egy sötét tenger messzire benyúló homokstrandján álldogálok magányosan. A tenger vize a horizonton szinte egybeolvad a szintén mély tónusokban játszó fekete levegővel.”

Jelentés: A sötét tengerbe benyúló rész, megfelel a sötét problémába való behatolásnak. A víz és a levegő egybeolvadása, vagyis a fent és a lent egybeolvadása azt szimbolizálja, hogy az anyáknál (ahogy azt Mefisztó mondja) minden idő és minden hely egybeolvad egymással, és nem léteznek határok fent és lent között. Ezért mondja Mefisztó az útra kész Faustnak: „Szállj hát alá! Mondhatnám: hágj magasra!” [Jékely Zoltán fordítása]

Ezek a példák meglehetősen tanulságosak: láthatjuk, hogy a jelennek megfelelő gondolatmenet hogyan asszimilálódik a tudattalanban elhelyezkedő generációkra visszavezethető élményekben. A kifejezés: „egyenetlen rész” a munkában egy másik képzettartalomban találja meg szimbólumát: a gyalulásban. A tudatban értelemszerűen a jelennek felel meg a kifejezés, és ennek megfelelően eredete szerint differenciálódik. Ezzel szemben a tudattalan a szavaknak visszaadja eredeti jelentésüket, ahol az egyenetlen rész a gyalulással lett kiegyenlítve. Így egyszerűen átváltoztatja a jelen cselekvést, a kijavítást egy korábban már lényegesen gyakoribb cselekvésre, a gyalulásra.

A második példában az is érdekes, hogy akárcsak az ősi népek, az anyát a tengerben látja (az anyai, teremtő tenger, amelyből minden élet keletkezett). A tenger (az anya) amelybe az ember behatol, egyben a sötét probléma, az állapot, ahol nincsen idő és tér, nincsenek ellentétek (lent és fent), mivel ez még nem differenciálódott, még nem teremtő valami, vagyis valami örök. A tenger (az anya) egyben a tudattalan képe is, amely ugyanígy időn kívüli³, hiszen egyszerre él a jelenben, múltban és jövőben, és amely számára összemosódnak a terek (egy őshellyé) ahol az ellentétek ugyanazt jelentik.⁴ Ebben az őstasyában (a tudatta-

³ Freud alapján a tudattalan időtlen, mert az kizárólag olyan kívánságokból tevődik össze, melyek a jövőre nézve realizálódnak. Freud 1900a: *Die Traumdeutung* [Álomfejtés, Helikon Kiadó, 1985].

⁴ Freud: „Über den Gegensinn der Urworte” [Az ősszavak ellentétes értelme] (*Jahrbuch*, 1910, 2, 179 ff.)]

lanban) minden korábban differenciálódott képzet fel akar oldódni, ami azt jelenti, hogy vissza akar alakulni a még nem differenciálódott állapotába. Ha az általam analizált beteg⁵ például azt mondja: „a Földet keresztülfúrták” helyett, hogy azt mondaná, „megtermékenyültem”, úgy a Föld – a minden nép képzetében – őszanya, tudatos és tudattalan szinten egyaránt. Ezzé az őszanyává változik át a differenciálódott anya = páciens. Nem véletlenül keresték a görög filozófusok, például *Anaxagórasz* is a világ minden szenvedésének eredetét abban, hogy a létezők differenciálódtak az őselemekből. Ez a fájdalom abban áll, hogy lényünk minden kis része vágyódik arra, hogy eredeti állapotába visszaváltozzon, amelyből aztán az új keletkezés kiindul.

Freud a felnőttkori direkt vagy plátói szerelmi megnyilvánulásainkat a gyermekkorra vezeti vissza, amikor a bennünket gondozó személyek által első gyönyörözeteinket érzékeltük. Ezeket a gyönyörözeteket próbáljuk később újra és újra átélni, és amikor a tudat már rég kidolgozott magának egy normális szexuális célt, a tudattalan még mindig azokkal a képzetekkel bíbelődik, amelyeknek gyönyörhangulatuk volt kora gyermekkorunkban. *Freud* ellenlábasai tiltakoznak az ellen, hogy a kora gyermekkor ártatlan gyönyörözeteit szexualizáljuk. Aki egyszer is végig vitt egy analízist, az nem kételkedik benne, hogy az ártatlan gyermek erogén zónái a felnőttnél a szexuális aktus során akár tudatosan, akár tudattalanul, de a gyönyör forrásává válnak. Valószínűleg az individuum felépítésétől függ, hogy mely zónákat részesít előnyben. Mindenesetre a neurotikus betegeknel nagyon világosan látszik, hogy a gyermekkorban örömezzethez kapcsolódott zónák később a gondoskodó személlyel ellentétes, megfelelő szimbólummá válnak. Ez jogosít fel bennünket arra, hogy *Freuddal* egyetértve azt állítsuk, hogy a felnőttek szexuális gyönyör-magvait a (gyermekkori) infantilis gyönyörforrásokban találjuk meg. Valaki megjegyezte, hogy ugyanígy, egy kis jóindulattal, az evésből is le lehetne vezetni a szexualitás szerepét. Szeretném azonban, ha nem siklanánk el annak a francia szerzőnek a véleménye mellett sem, akik az önfenntartó ösztönökből vezetik le a lelki rezdüléseket. Ez a nézet azt vallja, hogy az anya azért szereti gyermekét, mert

⁵ [S. Spielrein]: Über den psychologischen Inhalt eines Falles von Schizophrenie (Dementia praecox) [Egy szkizofréniaeset (Dementia praecox) pszichológiai tartalma]. *Jahrbuch*, 1911, 3, 329 ff.

szoptatásnál a gyermeke tehermentesíti a tejmirigyeket; illetőleg a férfi és a nő között is azért áll fenn szeretet, mert a koitusz megszabadítja őket a testüket terhelő exkrétumoktól, és így azok elvesztik károsító hatásukat. A gyönyörérzet tehát a megkönnyebbülés tárgyára irányul. Ezek az ellenvetések nem nyilatkoznak a freudi tanokról: *Freud* egyáltalán nem kutatja, hogy mi a gyönyörérzet, és hogyan keletkezik. Azzal a stádiummal indít, amikor a gyönyörérzet már jelen van, és akkor már tényleg azt tapasztaljuk, hogy a gyermekkori gyönyörérzetek a későbbi szexuális gyönyörérzet előzményei. Épp úgy, mint ha beleszeretnénk annak az ápolónőnek a jótékony kezeibe, aki a táplálékot biztosítja számunkra... Az önfenntartó és a fajfenntartó ösztön (a szexuális ösztönöket is ide értve) között meglehetősen szoros a kapcsolat. Tapasztalati tény, hogy szexuális izgalom esetén a koituszt kiválthatja az evés. Két tényező játszik közre ebben. Egyfelől az, hogy maga az evés is élvezetet okoz, másfelől az, hogy a szexuális izgalomnál megnő az étvágy. De ennek ellentéte is megfigyelhető: természetesen az éhséget nem tudja teljes mértékben pótolni a koitusz, de a gyenge testfelépítésű, sovány egyéneknél gyakran figyelhetünk meg fokozott szexuális vágyat.

Ha tudattalan és tudatos énünk *causa movens-e* [fő mozgatója] után kutatunk, akkor azt hiszem, *Freudnak* igaza van abban, hogy mindenfajta pszichés produkció alapja az, hogy az ember az öröm elérésére, és a boldogtalanság elnyomására törekszik. Az öröm gyermekkori forrásokra vezethető vissza. Felvetődik a kérdés, hogy vajon egész lelki életünk kizárólag énelményekből áll-e? Nem léteznek bennünk olyan hajtóerők, amelyek anélkül hoznák mozgásba lelki életünket, hogy megérintené őket az én jó érzése, vagy fájdalma? Az alapvető hajtóerők, mint a faj- és az önfenntartó ösztönök az egész lelki életre nézve ugyanazt jelentik, amit az én életére nézve jelentenek, vagyis ezek az öröm és bánat forrásai? Határozottan azt az álláspontot kell támogatnom, hogy az ént, csakúgy, mint a tudattalan folyamatokat, olyan lelki rezdülések irányítják, amelyek lényegesen mélyebben helyezkednek el, és vajmi kevésbé törődnek az érzelmi reakcióinkkal, vagy a felénk támasztott követelményekkel. Az öröm mindössze ezekre a mélyebben fekvő részekből előbukkanó követelésekre adott igenlő válasz. Előfordul, hogy a bánat vagy a fájdalom egyenesen örömet okoz, pedig önmagában véve bánatot kéne, hogy okozzon, hiszen a fájdalom, amelynek az önfenntartó-ösztön ellenáll, valamilyen sérülésnek felel meg. Vagyis lényünk mélyén van valami, ami – bármennyire

paradoxonnak tűnik is - ezt az önsérülést akarja, mivel az *én* örömmel reagál rá. A sérülés vágya, a fájdalom felett érzett öröm teljesen érthetetlen, ha csak az ént vesszük figyelembe, ami csak örömet akar megélni. *Mach* azt a nézetet vallja, hogy az *én* lényegtelen, állandóan változó valami, csak pillanatnyi csoportosulása az örök elemi érzeteknek. Filozófusként *Mach* megelégszik ezzel a sémával. *Mach* nevével bennem erősen összekapcsolódik *Jung* neve, mivel utóbbi kutató szintén azt vallja, hogy a psziché sok kis részből áll össze. *Jung* az, aki a komplexus-autonómiáról beszél, mivel szerinte nem egy osztatlan *én*ünk van, hanem különböző összetevők, amelyek egymással harcolnak a prioritásokért. A legszebb bizonyítékát ennek szerinte a dementia praecoxban szenvedő betegek nyújtják, akik oly erőteljesen érzik az *éntől* elszakadt részek hatalmát önmaguk felett, hogy saját tudattalan vágyaikat életképes ellenségeknek tekintik (az *én* páciensem a vágyakat „sejtéseknek” nevezte). „A sejtés valósággá válhat, hogy kinyilvánítsa létjogosultságát” – mondta az általam analizált beteg.

Arra a következtetésre jutottam, hogy az *én* legjellemzőbb vonása, hogy „dividuum”.* Minél közelebb jutunk a tudatos gondolkodáshoz, képzeleteink annál differenciáltabbak, és minél mélyebbre jutunk a tudattalanba, annál általánosabbak és tipikusabbak lesznek. A psziché mélye nem ismeri azt, hogy „*én*”, csak azt, hogy „*mi*”.⁶ Vagy a jelen *én*re, mint objektumra tekint, ami más objektumoknak van alárendelve. Egy betegen trepanációt [csontlékelést] hajtottak végre. Narkózisban lassan elveszítette a tudatát, és a fájdalmat, és olyan távolinak érezte a külvilágot, hogy amikor a koponyáját vették, bele tudott kiáltani. Ez mutatja, hogy észlelte ugyan a koponyáját, de egy *éntől* elválasztott objektumként, mondjuk egy szoba formájaként. Így lehetséges, hogy a személyiség egyes részei objektivizálódnak. A következő példákban az *én* teljes eltárgyasulását tekinthetjük végig. Egyik páciensem elmondta⁷, hogy narkózisban, amikor a fájdalmat már nem érezte, önmaga helyett sebesült katonákat látott, akikkel együtt érzett.

* [Dividuum = „osztható”, szemben az individuummal, amely „oszthatatlan”-t jelent.]

⁶ Vö. Spielrein: Schizophrenie. Schlußbetrachtungen. *Jahrbuch*, 1911, 3, 329 ff. [Szkizofrénia. Záró megállapítások].

⁷ l. c. [loco citato = az idézett helyen]

Ezen alapszik a gyermekmondóka fájdalomcsillapító hatása is, miszerint fájjon a kutyának, a macskának, stb. csak ne a gyereknek. Saját ujjacskája helyett, másokénak látja a fájó ujját, az "én ujjam"-ból egy általános képzet lesz, akármilyen másik ujj. Egy személyes szerencsétlenségénél gyakran vigasztalódunk azzal, hogy másokkal is megtörténik, vagy még inkább, hogy mindenkiel megtörténik, mintha a fájdalom elviselését könnyebbé tenné a gondolat, hogy megjelenése törvényszerű, és kiiktatjuk megjelenésének személyes és véletlen mivoltát. Ami általános történés, az többé már nem szerencsétlenség, csak egy objektív tény. A fájdalom az *én* képzetének differenciáltságán alapszik. Ez alatt olyan képzetet értek, amely az éntudathoz kapcsolódik. Ismert, hogy az együttérzés akkor lép fel, ha a másik helyébe képzeljük magunkat. A dementia praecoxban szenvedő betegek, akiknél az én képzete átváltozik egy általános-, vagy fajtaképzetté, megjelenik egy inadekvát érzelem, a közöny. Ez azonban nyomban eltűnik, ha sikerül előidézni egy én-kapcsolatot. Például ahelyett, hogy a páciens azt mondja: „A Földet vizelettel mocskolták be”, azt mondja: „Egy szexuális aktusban bemocskoltak engem.”⁸ Ebben rejlik véleményem szerint a szimbolikus kifejezésmód. A szimbólum ugyanazt jelenti, mint a félelmetes képzet, de mint énképzet kevésbé differenciált. Egy „nő”-n több mindent lehet érteni – hiszen csak a lényegükben hasonlítanak –, mint mondjuk a sokkal élesebben determinált énképzet, Marta N. alatt. Erre azt válaszolhatnánk: Ha az, aki álmodik, saját maga helyett egy másik személyt vesz, a másik személy sem kevésbé differenciált, mint maga az álmodó. Ez csak objektíven tekintve helyes. Minden ember számára csak annyiban léteznek a többiek, amennyiben közülük van a pszichéjéhez, számunkra másokból csak a nekünk megfelelő létezik. Ha az álmodó egy másik személlyel helyettesíti önmagát, akkor a legkevésbé sem törődik azzal, hogy a másik személyt világosan ábrázolja, sokkal inkább több személy olvad össze egy személlyé. Az álmodónak csak az számít, hogy a helyettesítő személyben azt a jellemvonást ábrázolja, ami az ő vágyképezetnek megfelel. Ha az álmodó példának okáért azt szeretné, hogy a szép szeméért irigyeljék, akkor szép szemű személyeket fog összevegyíteni, úgy hogy egy individuum helyett egy típus jelenik meg,

⁸ Lehetséges számára az az elképzelés, hogy a tisztátalan föld nagyon erős negatív hatással bír, tehát a kapcsolat Föld = Önmagam [önmagát azonosítja a földdel].

olyan típus, amely vizsgálatok és a dementia praecox betegek elmondásai alapján az archaikus gondolkodásmódnak felel meg.

A hisztéria, amely „én-hipertrófiával” jár, mutatja a megnövekedett érzékenységet. Tévedés lenne azonban azt állítani, hogy a hisztériás beteg lelki élete gazdagabb volna, mint a dementia praecox-ban szenvedő betegeké. A dementia praecox betegeknél igen jelentős gondolatokra bukkanunk. Az én aktivitásának hiánya következtében mindössze arról van szó, hogy egyfajta típusos, archaikus, analóg gondolkodással van dolgunk. Freud szerint a dementia praecox libidóelvonással és -visszatéréssel jár, majd egyfajta harc alakul ki a libidó eltűnése, illetve meg tartása között. Az én felfogásom szerint két antagonisztikus áramlat között zajlik ez a harc: a faji, illetve az én-psziché között. A faji psziché [Artpsyché] az énképzetet szeretné személytelenné és tipikussá tenni, az én-psziché védekezik a feloldódás ellen azzal, hogy az eltűnő komplexus érzelmi hangsúlyát egy mellékes asszociációra helyezi át, és ehhez rögzül az (inadekvát affektus). Csakhogy a betegek is érzékelik, hogy az érzelmi tónus nem felel meg a képzetnek, amire az áthelyeződött, és hogy ők „váltották ki” az egykor rendelkezésre álló affektust. Így magyarázható, hogy az ilyen betegek saját pátoszukon nevetnek, és mindent komédiának tekintenek. A betegség korai szakaszában sokszor láthatunk súlyos szorongásokat és depresszív állapotokat, mivel a beteg az érzelemhangsúlyos én-részek nivellálódását úgy érzékeli, mint az én-kapcsolat iránti szükséglettel szemben álló törekvést, mint a jelenhez való alkalmazkodást. Olyan ez, mintha a korábban kiváltott érzelmi hangulat még nem csengett volna le, miközben a rá vonatkozó tárgyak már nincsenek semmiféle kapcsolatban az énnel. Az ekkor fennálló uralgó érzet: a világ megváltozott, teljesen idegen, olyan, mint egy színdarab. Ezzel egy időben előtör a felismerés: „Én magam is teljesen idegen vagyok magamnak.” A gondolatok deperszonalizálódnak, „csináltaknak” tűnnek a beteg számára, mivel az énen kívülről, a mélyből törnek fel, ahol nem én van, hanem „mi”, vagy még inkább „ők”. A még meglévő érzelmet patetikusan fejezi ki, ahogyan egy szónok is túlzottan patetikussá válik, ha a megfelelő képzetek helyett, magukat az érzelmeket ábrázolja. A szorongás jelen van, amíg a még meglévő érzelem, vagyis az *én-kapcsolat* utáni vágy a betegnek megengedi, hogy érzékelje az én szétesését. A betegség előrehaladásával beáll a jól ismert közöny: a beteg többé semmit sem vesz fel személyesen, még ha azt is mondja, hogy „én”, az is csak egy tárgy, ami már nem jelent én-t, és az én nem is

vágyik semmire. Így lehetséges, hogy egy asszony, aki egyébként sok gyermeket szeretne, nevetve beszél 22 ezer fiacskájáról, mintha ez nem is az ő valóságos vágya lenne. De a betegeknek lehetnek igazi, adekvát érzelmei is; láttam is ilyet a nem szimbolikus, közvetlen én-kapcsolatok kialakításánál. Azoknál az eseteknél, amelyek az intézetbe érkeznek, már olyan előrehaladott a zavar, hogy a beteg újra és újra visszaesik inadekvát beállítódásába. Hogy mennyire képes ezeken az embereken segíteni az analízis, az egyelőre még a jövő titka.

Az öröm- és bánatérzetek csökkenésének következtében nem azonos mértékben alszik ki a lelki élet. A differenciáltság utáni vágy, illetve a személyes vágyak realizálása természetesen kialszik, ezzel szemben ott vannak az indifferens képzetek asszimilációi (vagyis a feloldódás), illetve a tipikus ősi faji képzetek, amelyek egész népeket hoztak létre. Ezek az érzelem-mentes képzetek, amelyek népeket hoztak létre, az ösztöneinket kísérő tartalmakról tanítanak bennünket. Az én csak örömet és jó érzést képes kívánni magának, de a faji psziché arra tanít, hogy olyat is kívánunk, ami negatív és pozitív érzelmi töltetű is lehet, és ebben láthatjuk, hogy a bennünk élő faji vágyak egyáltalán nem egyeznek meg az *én* vágyaival, és hogy a faji psziché ezt a recens énpeszichét asszimilálni kívánja. Eközben jelenlegi formájában az én, illetve az én minden kis részecskéje rendelkezik az önfenntartásra való törekvéssel (tehetetlenségi erő). A faji psziché, amely az én jelenlegi formáját megtagadja, éppen ezzel a megtagadással teremti meg mindig újra, mivel a lesüllyedő Én-részecske gazdagabban merül fel, mint valaha. Ezt legszebben a művészi alkotásokban láthatjuk. Az én számára abban áll a regresszió, hogy az ember örömteli gyermeki élményeket kíván újra megélni. De vajon miért is oly örömteliek a gyermekkori élmények? Miért leljük örömünket a már ismert élmény⁹ felismerésében? Miért létezik a szigorú cenzúra, amely arra sarkall, hogy élményeinket módosítsuk még azután is, hogy a szülői hatalmat rég nem érezzük? Miért nem éljük meg inkább mindig ugyanazt, és miért nem reprodukáljuk ugyanazt?¹⁰ Ebből következőleg a megtartás, a

⁹ Vö. Freud: Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten [A vicc és viszonya a tudattalanhoz, In: Sigmund Freud: *Esszék*. Gondolat, Budapest, 1982, 33-251.].

¹⁰ Miért nem saját szeretett anyja képét festi meg a festő, ahelyett, hogy egy reneszánsz képet alkot? A „cenzúra” nem tiltja meg nekünk az anyát „szublimált” formában szeretni.

tartósítás vágya mellett él bennünk a transzformáció vágya is, amely azt jelenti, hogy egy individuális képzet tartalom egy neki megfelelő, hasonló, múltból származó anyagban feloldódik, és az individuális vágy kárára, egy típusvágy, vagyis fajvágy válik belőle, amit az individuum kivetít, mint műalkotást. Az ember keresi azokat az önmagához hasonlókat (szülőket, ősokeket), akikben feloldódhat az énrészecske, mert a hasonlóban való feloldódás nem látványos rombolást jelent. Szépen, észrevétlenül megy ez végbe. De vajon mi más jelent az énrészecskének ez a feloldódása, ha nem a halált? Lehet, hogy szebb, új formában kerül újra napvilágra, de az már nem ugyanaz az énrészecske, hanem egy másik, ami a feloldódó részecske árán keletkezik, miként egy magból keletkező fa is, ami bár ugyanaz a faj, de individuálisan nem ugyanaz a lény. Az pedig már csak ízlés dolga, hogy melyiket akarjuk hangsúlyosabbnak látni, az éppen eltűnő, vagy az éppen létrejövő létet. Ugyanennek felel meg az egész énkomplexumot tekintve az öröm és a bánat. Neurotikusoknál ismerünk példákat arra, amikor közvetlenül kinyilvánítják, hogy félnek a nemi kontaktustól, mert a maggal individuumuk egy része is elvész.

Mindent érzékelni, érteni akarunk, ami megmozdít, vagy kimozdít bennünket. Minden képzet, amit közvetlenül, vagy műalkotás formájában átadunk embertársainknak, az őslélmények egy változata, amiből pszichénk összeáll. Vegyünk példaként egy már differenciálódott élményt. Például egy napsütéses tavaszi napot, amely már végtelen számú generációt tett boldoggá előttünk. Ha reprodukáljuk az élményt, akkor differenciálnunk kell, mivel a fák, a füvet, az eget jelenlegi tudattartalmunknak megfelelően hozzuk létre. Most már nem egyszerűen egy tavaszi nappal, hanem egy speciális, személyes tavaszi nappal van dolgunk. És fordítva, ha ez a már differenciálódott alkotás egy másik individuum pszichéjébe kerül, akkor újra átváltozik: amikor a másik individuum megdolgozza, a tavaszi nap megint más színezetet kap. A tudatos megmunkálás mellett a képzetek a tudattalanban vannak otthon, amely jelenlegi individuális jellegüket elveszi, feloldja, és visszavezeti őket az ősokehöz. A tudattalanban is megtaláljuk a tavaszi napot, csak éppen szétválasztva a napot, az eget és a növényeket. Utóbbit átváltoztatva, vagy talán teljesen „visszaalakítva” a néplélektanból ismert mitológiai képekké. Amikor egy gondolatot kimondunk, vagy kifejezünk, egy képzet-általánosítást követünk el, mivel a szavak szimbólumok, amelyek arra szolgálnak, hogy azt, ami személyes, általánosan

emberivé, érthetővé alakítsák, vagyis megfosszák személyes jellegétől. Egy teljesen személyes valamit a másik ember soha nem érthetne meg, és nem is csodálkozunk azon, hogy *Nietzsche*, aki hatalmas énnel rendelkezett, végül azt mondja: a nyelv csak azért van, hogy önmagunkat és másokat összezavarjon. Mégis megkönnyebbülést érzünk, ha kimondunk valamit, ha én-képzetünk árán egy faji képzetet alkotunk, ahogyan a művésznek is öröme telik saját szublimációs termékében, amikor az individuális helyett a tipikust ábrázolja. Minden képzet keres egy vele nem azonos, de hasonló anyagot, amiben feloldódhat, transzformálódhat. Ez a hasonló anyag nem más, mint az azonos képzettartalmakon alapuló felfogó képesség, amelynek segítségével egy másik személy fogadja a képzeteinket. Ez a megértési folyamat szimpátiát hív elő bennünk, ami nem mást jelent, mint hogy az ember még többet szeretne magából adni, mindaddig, amíg a rokonszenv – különösen, ha nem azonos individuumokról van szó – oly mértékig fokozódik, hogy az ember teljes egészében (egész énjét) át kívánja adni. Ez a fázis az én számára a lehető legveszélyesebb boldogságérzettel jár együtt, mivel megtörténik a hasonlóban (a szerelemben) való feloldódás.

Mivel a szerelmünkben a hozzá hasonló szülőt szeretjük, egészen érthető, hogy eközben valóságosan is szeretnénk megélni a szülő sorsát¹¹ (lásd *Jung*: „Az apa jelentősége az egyén sorsában”^{*}). A véletlennek csak annyiban van szerepe az életben, hogy aktiválja a pszichében a már létező predestinált szexuális élményt, vagyis az a pszichében, mint élménylehetőség, már létezik. Az első esetben ki van elégítve a komplexus, a második esetben azonban a feszültségkeltő elem nincsen kiiktatva, és folyamatosan meg kell szabadítani az újra és újra kiegészülő analóg képzettartalmaktól. Emiatt a lelki élet számára az élmények aktiválásának csak negatív jelentése van, mégpedig az, hogy a képzettartalmakat a vele együtt járó feszültségekkel együtt kiiktatja. Tegyük fel, az ember elérte a kívánt egyesülést szerelme tárgyával. Amint a valóság jogaiba lép, amint a szavak tetté válnak, meggyőzően

¹¹ Átéljük, vagy még inkább szemléljük csupán, és megéltnek csak azt hívjuk, amit őseinken keresztül már átéltünk.

^{*} [Jung: „Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen” *Jahrbuch*, 1909, 1, 155 ff. Magyarul: In: C. G. Jung: *Freud és a pszichoanalízis*. Scolar Kiadó, Bp. 2006. 305-324.]

feloldódik az adott képzetcsoport, a boldogító ellazító érzés. Ebben a pillanatban az ember pszichikailag teljesen improduktív. Minden képzet eléri életmaximumát, amikor legintenzívebben vár arra, hogy megvalósuljon. De a megvalósulás egyben el is pusztítja azt. Ez nem azt jelenti, hogy egy hatalmas egység megvalósulásakor a teljes lelki élet leáll, mert egy komplexus csak egy elenyészően kicsiny részecske, ami az ősélményekből differenciálódott. Ez az esemény újabb differenciálódásokat idéz elő, amelyeket lereagálás formájában vagy műalkotás-ként transzformálunk. Fontos hangsúlyozni, hogy tartalmuk szerint a szublimált produktumok egyike sem mond ellent a valóságos szaporodási vágyaknak. Azért tűnnek ellentéteseknek, mert kevésbé idomulnak a jelenhez, kevésbé differenciáltak. Inkább tipikusak abban az értelemben és formában, ahogyan elképzeltük, mondjuk a természet vagy a Krisztus iránti szerelmet. *Jung* megmutatta, hogy a Napban a saját libidót, a mindenkiben lakó apát tiszteli az ember.¹² Mivel az aktiválás ezeket a képzeteket nem szünteti meg, benne maradnak a pszichében, mint nagyon erős vágyak az őseredethez való visszatérésre, különösen a teremőben való feloldódásra. Így magyarázható az, hogy miért válik a vallás a legmagasztosabb, egyszersmind a legalantasabb dolog szimbólumává, amennyiben szexuális tette válik, miként a *Pfister* által analizált Zinzendorf gróf, vagy az általam analizált M-né esetében. Az énen kívül eső szerelmi tárgy teljes elutasításával azt érik el, hogy saját libidójuk tárgyává váljanak, az abból egyenesen adódó önpusztítással együtt.

Stekel így ír a „Beiträge”-ben* az álomfejtésről:

„Miképpen az álom nem ismeri az általános elutasítást, nem ismeri az élet elutasítását sem. A halál – annyit jelent, mint élet, mégpedig éppen a legnagyobb életöröm fejeződik ki az álomban halálvágyként. Az öngyilkosságra is ugyanez a pszichológiai hozzáállás érvényes, még a halál módját is erotikus fantáziák befolyásolják. Ezeket a gondolatokat egyes költők többször is megfogalmazták, és különböző filozófusok is rávilágítottak már

¹² Jung: Symbole und Wandlungen der Libido [A libidó szimbólumai és változásai]. Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen, III. szám 1. félévi kiadás. *Jahrbuch*, 1911, 3, 120 ff.

* [Valószínűleg Wilhelm Stekel: „Beiträge zur Traumdeutung” (Hozzájárulások az álomfejtéshez) c. írásáról van szó (*Jahrbuch*, 1909, 1, 458–512.).]

Erósz és Thanatosz összefüggéseire. Az álomban előforduló öngyilkosság, ahogyan az életben is, egy örömteli halál, és gyakran nem egyebet ábrázol, mint szadisztikus színezetű szerelmi aktust.”

Eddig egyetértek Stekellel. Ő azonban tovább folytatja:

„Fiatal leányok tipikus álma arról szól, hogy meztelenül állnak az utcán, egy hatalmas férfi rájuk ront, és hasba szúrja őket egy késsel. Ebben az esetben a gyilkosság a megtermékenyítést szimbolizálja erőszakos módon. A tisztesség az, ami visszafordíthatatlanul meghal. A szüzesség halála ez, ami az asszony életének kezdetét jelenti.”

Én viszont semmi okát nem látom, miért kellene azt gondolnunk, hogy ezt az álmot morális halálként kell felfognunk, *Stekel* azonban még igazi halálban is csak egy szadisztikus színezetű szerelmi aktust látott. Annak a ténynek alapján látja magát álmában a lány, illetve a nő is egy szadista színezetű szexuális aktus áldozataként, hogy a nőt szexuális aktus közben valóban „átdöfik”. Ezért a háborús események nagymértékben alkalmasak a neurózis kiváltására, amelynek alapját a szexuális élet zavaraiiban találjuk meg. A háború szolgáltatja a destruktív képzetet. Mivel az egyik képzet előhívhat egy másik, vele rokon képzetet, így a háborúval kapcsolatos destruktív képzetekkel előhívható a szaporodással kapcsolatos destruktív képzet is. Utóbbi képzet még egy normális ember számára is kínyszerűvé, céltalanná és múlandóvá teheti a létet, hát még a neurotikus számára, akinek amúgy is uralja életét a destrukció, és csak alkalmas szimbólumokra vár, amelyekben kifejezheti önmagát a destruktív fantázia. Fiatal emberek, különösen leányok gyakran álmodnak arról, hogy koporsóban [Sarg] fekszenek. *Freud* azt tanítja, hogy a koporsóban fekvés az anyatestben való fekvéssel azonos (koporsó = anyai test). *Stekel* ezt helyesen egészíti ki azzal, hogy a „sír” [Grab] szónak is hasonló jelentése van, mint a „koporsó”-nak, és hogy a „graben” [ás] szó is félreérthetetlen jelentéssel bír, hasonlóan a „bohren [fúr] és a „geboren sein” [születik] szóhoz („graben” [ás], és „begraben” [eltemet, elföldel]). A sír tehát mennyországgá lesz, ahogyan az ember képzete odáig megy, hogy a sírből (a halálon át) egyenesen a mennybe kerül. Az egyik nőbeteg, M. asszony¹³ egészen átfogó szimbolikával rendelkezik: új életre születik azáltal, hogy a

¹³ Vö. fent idézett munkám.

keresztény hitnek megfelelően meghal Krisztusban. Ha a halált, mint szexuális egyesülést képzelik el, amit a páciens számos Krisztusra vonatkozó fantáziája bizonyít, akkor, amint azt már korábban kifejtettük, Krisztussal (a szeretett lényvel) kellene azonosulnia, Krisztussá kellene válnia. És valóban Krisztussá válik, kiterítve fekszik a padlón, és azt állítja, hogy keresztre van feszítve, és minden beteget meg akar váltani. Végül, akárcsak Krisztus, ő maga válik az életet adó sírrá. Forel professzor* = Dr. J. megérkezik hozzá, a sírboltba (= szoba), ahová élve eltemették, és ahonnan újjászületik, mint szőlőtőke. A szőlőtőke, ami az új élet szimbóluma, ebben az értelemben a gyermek. A páciens ezután azt állítja, hogy egy kicsiny Forellé változott. Azáltal válik kicsi Forellé, hogy rosszul bánnak vele, ütik-verik – mondja – vagyis megint a megsemmisülés által. Más alkalommal gyermektermelő teste egy üvegekoporsó, vagy összetört porcelánhéj. Itt hevernek halott gyermeke csontjai. A porcelánt át kell dörzsölni a gyermek csontjaival, majd együtt megfőzni, hogy új gyermek születhessen. Lényegi és alapvető elem, hogy az új élethez a halál szükséges, és a keresztény hitnek megfelelően, a halott a halál által éledhet újjá. Az elföldelés a keresztény mitológiában azonos a megtermékenyítéssel. Ha valaki foglalkozott mitológiával, annak nem kétséges ezen állítás helyessége.

„Az új generáció létrejöttéhez – mondja a páciens – az állat egész testét fel kell készíteni. A fejből (psziché) és a spermatikus fejlődésből az állatban létrejön az új generáció.” „A Novozoon (=sperma) egy halott anyag.”

Utóbbi mondat arra utal, hogy a spermát halott anyagnak fogja fel. A *Binswanger* által analizált Irma undorodik a koitusztól és a halottaktól. Ha az evés nála azonos a koitalással, akkor a hulla egyenlő a spermával, amit közben felvesz magába. Irma kiterjedt koporsó-szimbolikával is rendelkezik, de egy normális individuummal szemben, egyben irtózik is ezektől a képzetektől: Egy normális ifjú lány számára az elföldelés képzete gyönyörre válik, ha azt gondolja, hogy a szerelmében hal meg. *Binswangernek* egy alkalommal azt mondta egy fiatal lány: „A legnagyobb gyönyör az lenne, ha a szerelme testében lehetne”. Irma is azt gondolja, hogy „a halál egy szép férfi”, de csak pillanatokra, mert utána

* [August Forel (1848-1931) svájci neuroanatómus és pszichiáter, a zürichi egyetem professzora, a Burghölzli klinika igazgatója 1899-ig.]

azonnal elnyomják a szintiszta destruktív képzetek, érthető módon az azzal járó félelemekkel együtt. Irma így ábrázolja ezeket az érzelmeket:

„A vadság, a tombolás, önmagunk átadásának, a legyőzöttség érzése, amikor az ember nem tudja, mit tesz, és mivé válhat.”

Az embert valami megmérgezi (emiatt annyira jó szexuális állapot a kígyó), súlyosan megbetegszik, ahogyan M. asszony és más betegek szimbolikája is mutatja. A nőt a terhesség a gyermekek keresztül lerombolja, hiszen a gyermek az anya számlájára fejlődik ki, mint egy rosszindulatú daganat. Orvos-kolléganőimnek számtalan példa állt ebben a témában rendelkezésükre, és a tudattalan remekül értett hozzá, hogy miként használja ezeket a szimbólumokat. Egyikük azt álmodta, hogy a kisöcsének (vágyszemélyiség) galambdaganata van a gyomrában (galamb = ártatlanság), majd a galamb kirepül a száján. A másik kolléganőnek kelevények nőttek a nyakán, mint M. asszonynak. Egy másiknak az ujjá lesz többször rákos álmában, mások skarlátot kapnak, és így tovább... Az álmokban fellépő összes szexuális szimbólumnak ugyanaz az értelme, jelentése, mint a mitológiában az életet és halált osztó istennek. Egy példa: a ló, a legismertebb szexuális állatok egyike, a napisten életadó állata, illetve egyben a halál állata is, a halál szimbóluma.¹⁴

Nagyon tanulságosak az önkielégítés különböző formái közben fellépő destruktív képzetek. A pszichés autoerotizmust legjobban *Nietzschén* lehet tanulmányozni. *Nietzschén*, aki egy életen át egészen önnön libidójának szentelte a személyiségét. Miként fogta fel *Nietzsche* a szerelmet, vagy még inkább, miként érzékelte? A magány annyira kínozza az író, hogy megteremtette az ideális barátot, Zarathusztrát, akivel azonosult. A szerelem utáni vágyakozás okozta, hogy *Nietzsche* önmagán belül férfira és nőre szakadt, mégpedig mindkettő Zarathusztra alakjában.

„Mert már jó, az izzó – az ő szeretete a földhöz közel! Ártatlanság és teremtvágy nagyon minden nap-szerelemben! / Nézzetek csak, mily türelmetlenül jó föl a tenger fölött! Nem érzitek szerelme szomjuságát és meleg lehelletét? / A tengert akarja szívni, mélységét magához fölinni a magasba:

¹⁴ Vö. J. Negelein: Das Pferd im Seelenglauben und Totenkult [A ló a lelki hitéletben és a halottkultusz. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, XI (1901), p. 406-414.].

ekkor a tenger vágya ezer emlővel emelkedik. / Csókoltatni és szopatni *akar* ő a nap szomjától; léggé *akar* lenni, és magassággá és a fényesség ösvényévé és maga is fényességgé! / Bizony, bizony, a naphoz hasonlatosan szeretem én az életet és minden mély tengereket. / És ez *nékem* a megismerés: minden mélység jöjjön föl – az én magasságomhoz! – / Im-ígyen szóla Zarathustra.” [Nietzsche, 1908, 79]*

Ahogy *Nietzsche* számára a szerelem abban áll, hogy miként a nap magába szívja a tenger mélységét, ugyanígy van a felismeréssel is. *Nietzschének* a megismerés nem más, mint vágy a szerelem, a teremtés után. A lángoló nap úgy szívja fel a tengert, mint egy szerelmes, és a vadul mozgó tenger ezer mellként emelkedik a magasba, a csók után epekedve, mint egy szerelemtől örült nő. A mell szívásának fantáziaképe arra utal, hogy a nap egyben úgy is viselkedik a tengerrel szemben, mit gyermek. Emlékszem, hogy *Silberer* a hipnagóg jelenség második példájában az anyát tengerként ábrázolja. Ahogy a nap felszívja magába a tengert, úgy szívja fel a megismerő Zarathusztra a mélységet (a tenger mélyét). A megismerés utáni vágy eszerint a költő számára nem más, mint az önnön mélységeiben élő anyja utáni vágy. Ha az anya az ő saját mélysége, akkor az anyával való egyesülést autoerotikusnak kell felfognunk, vagyis egyesülés önmagával. Más helyeken *Nietzsche* kigúnyolja az úgynevezett tiszta szerelem hirdetőit, a makulátlan megismerést, ami nélkülöz mindennemű vágyat, ami azzal csapja be önmagát, hogy a kígyó egy isteni lárva képébe öltözik (lásd: Jung: Istenség – saját libidó – kígyó).

„Valóban, nem mint teremtők, nemzők, a létesülésnek örvendő szeretitek a földet!” – kiáltja – „Hol van szépség? Amikor minden akaratommal *akarnom kell*; amikor szeretni akarok és tönkremenni; hogy egy kép ne maradjon csak kép.” (Lásd korábban: az aktiválás révén egy lelki tartalom – „kép” – megsemmisül, vagy a megsemmisülés révén fog aktiválódni.) „Szeretni, tönkremenni: ez rímre jár már öröktől fogva. Szeretni akarni: ez annyi, mint késznek lenni a halálra is.” [Nietzsche, 1908, 78-79]

Azáltal, hogy *Nietzsche* szerelemben egyesül az anyával, maga is

* [Friedrich Nietzsche: *Im-ígyen szóla Zarathustra*. (Ford.: Dr. Wildner Ödön. Grill Károly Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1908.) Az idézetek forrása: <http://mek.oszk.hu/01700/01740/01740.pdf>. Itt és a továbbiakban e kiadás oldal-számait adtuk meg.]

nemzővé, teremtővé, létadóvá válik. Ez az anyaság a következő szövegben még inkább megmutatkozik:

„Teremtők, fensőbbrendű emberek! A ki szülni akar, beteg az; aki pedig szült, tisztátalan az. / Kérdezzétek meg az asszonyokat: nem szülnék kedvelésből. A fájdalom kotkodácsolhatja a tyúkokat és költőket. / Teremtők! Bennetek sok a tisztátalan. Ez onnét vagy on, hogy anyáknak kellett lennetek!” [Nietzsche, 1908, 189]

*Nietzsché*t olvasva sok mindent megtanulhattunk, és sejtésem szerint ez a folyamat fényt vetett arra is, hogy az autoerotikus izolációban élő, dementia praecoxban szenvedő betegeknel miért találkozunk oly gyakran – ha nem is mindig – a homoszexuális összetevővel.¹⁵ *Nietzsche* nő lesz, amikor az anyával azonosul, miközben utóbbit felszívja magába. Ehhez hozzájárul, hogy *Nietzsche* tudata az autoerotikus izoláció miatt nem a jelenben él, sokkal inkább önnön mélységeiben, ami ahhoz az időszakhoz tartozik, amikor a kisgyermek nemi érzete még nem kielégítő, és a mell szívása, vagyis szopás közben az anyával szemben passzív módon nőként viselkedik. Ha *Nietzsche* nőnemű, akkor az anya férfiként fog viselkedni vele szemben, éppígy a később az anya helyét átvevő mélység, vagy mély gondolatai, amelyekről később még beszélünk, amelyekben saját magával harcol. *Nietzsche* számára az anya ő maga és ő maga – saját anyja.

Minden szerelem esetében meg kell különböztetnünk a felmerülő képzetek kétféle irányát: Az egyik – ahogyan szeretünk, a másik – ahogyan szeretnek bennünket. Első esetben mi magunk vagyunk az alany, és a külvilágba kivetített tárgyba vagyunk szerelmesek. Második esetben átváltozunk a szerelem tárgyává, és önmagunkat szeretjük. A férfiben, akinek aktív feladata meghódítani a nőt, előnyben részesülnek az alanyi képzetek, ezzel szemben a nő esetében, akinek az a feladata, hogy magához kösse a férfit, az utóbbi képzetek uralkodnak. Ezzel áll összefüggésben az ismert asszonyi kokettálás is: az asszony megpróbálja kitalálni, miképpen tetszhetne a férfinak. Ezzel függ össze a nők erősebb hajlama¹⁶ a homoszexualitásra és autoerotikára. Ahhoz, hogy

¹⁵ Vö. Otto Rank: Ein Beitrag zum Narcissismus [Adalék a nárcizmushoz]. *Jahrbuch*, 1911, 3, 401 ff.

¹⁶ Fiatal leányoknál csak a szenvedélyes csókokra és ölelésekre gondolunk. Ez, egy asszony számára nem feltűnő módja a barátságának, egy férfi számára azonban furcsának tűnne.

a szerelmévé változzon, az asszony kénytelen bizonyos mértékben férfiként érezni, és mint a férfi tárgyat, önmagát és egy másik nőt is szeretni szeretlemmel, aki az ő vágyszemélyisége. A szerelmes mindig szépségnek szeretné látni önmagát. Egy alkalommal egyik kolléganőmet egy halom boríték fölött találtam teljesen kikelve önmagából. Próbálta megcímezni a borítékokat, de nem sikerült olyan szépen írnia, ahogyan az az első boríték esetében sikerült. Ismerős volt nekem az írás. Amikor megkérdeztem tőle, mit mond neki az az írás, amire annyira vágyik, hirtelen eszébe jutott, hogy a szerelme írt így. Annyira nagy volt az igény, hogy azonosuljon a szerelmével, hogy csak a szeretett férfiként volt képes eltérni önmagát. Trisztán és Izolda esetében ugyanezt látjuk.

IZOLDA: „Te Izolda, Trisztán én, Nem lesz Izolda!

TRISZTÁN: „Trisztán te, én Izolda, Nem lesz Trisztán!”*

A gyermek is autoerotikus, mivel passzív szerepet játszik a szülőkkel szemben. Meg kell küzdenie a szülők szerelméért, és folyton azon jár az esze, hogy miként nyerje el a tetszésüket. El kell képzelnie, milyen lesz, ha szeretik, és ennek megfelelően felveszi majd a szülők szerepeit. Későbbi években a lányok riválist látnak az anyában, de egyben az anya a vágyszemélyiségük is, ahogy a fiúk ugyanígy vannak az apákkal. Ha a szülők felbosszantják a gyermeket, arra a bosszú lenne a normális reakció. Ezt azonban nem teheti meg a gyermek, így vagy egy tárgyon tölti ki a dühét, vagy önmaga ellen fordul, mert semmi okosabb nem jut az eszébe, például saját haját rángatja, miáltal belehelyezkedik saját szülei helyzetébe. *Gogol Revizor*jában van egy polgármester, aki elképesztően beképzelt és beosztottjait szégyentelenségig kizsigereli, a végén mégis becsapja őt egy fiatal szélhámos, akit a várt revizornak vél. Amikor a szélhámos mindenkit nyilvánosan kigúnyol egy levélben, nemkülönben a polgármestert is, az utóbbi gúnyolódva átkozza saját magát: „Emberek! Emberek! Ide nézzen az egész világ! [...]! Vén hülye! Vén hülye!” – kiáltja.** A sikertelen agresszió ebben az esetben is előhívja a második fajta képzettsort, amikor saját tárgyává változik át az önmagával foglalkozó szubjektum. A szexuális ösztönben megtalálható

* [„A szerelmi halál” jelenete Richard Wagner *Trisztán és Izolda* című operájában]

** [Gogol: *A revizor*. Mészöly Dezső és Mészöly Pál fordítása. V. felvonás 8. jelenet. <http://mek.oszk.hu/00300/00395/00395.htm>]

destruktív komponensnek megfelelően, az aktív férfinek inkább vannak szadisztikus vágyai: szerelmét el karja pusztítani, míg a nő, aki a szerelem tárgyaként képzei el magát, szeretné, ha megsemmisítenék. A határvonal természetesen nem teljesen éles, mivel minden ember biszexuális valamilyen mértékben, a nőnél is jelen van a szubjektum-képzetsor, illetve a férfinál az objektum-képzetsor. Emiatt lehet a nő szadisztikus, a férfi pedig mazochisztikus. Ha az objektum-képzetsor intenzitása oly módon növekszik, hogy a szeretett individuummal azonosul valaki, akkor a szerelem önmaga ellen fordulhat, ez pedig öndesztrúcióhoz, önkasztrációhoz vezet; mártíriumhoz, vagy a szexualitás teljes megsemmisítéséhez, mint a kasztráció esetében. Ezek az önmegsemmisítésnek különböző fokozatai.

Maga a megtermékenyítési aktus is önmegsemmisülés. *Nietzsche* szavai is erre utalnak.

„Az ember olyas valami, a minék fölébe kell kerülni.” [Nietzsche, 1908, 5, 20, 129] – így tanítja Zarathusztra: „Hogy létre jöhessen a magasabb rendű ember.” „És ha most már minden lajtorja híjjával vagy, tudnod kell hozzá, hogy még a tulajdon fejedén járj: ugyan, hogy akarnál másképp fölfelé hágni? / Tulajdon fejedén és tulajdon szíveden keresztül! Most a legpuhábbnak is meg kell keményednie benned. / A ki mindig sokat kímélte magát, az utóvégre a sok kímélet miatt betegeskedik. Dicsértessék, a mi keménységén tészen! Én nem dicsérem a földet, a hol vaj és méz folyik! / Ha ki sokat akar látni, meg kell tanulnia, hogy magától *el*tekintsem: – erre a keménységre szüksége van minden hegymászónak. / A kinek pedig a megismerés mívénél tolakodó a szeme, hogy láthatna minden dologból többet felszínénél!” [Nietzsche, 1908, 98]

E mondat értelme a következő: Értened kell hozzá, hogy miként emelkedj önmagad fölé (destrukció), különben miképpen hozhatnád létre a magasabbat, a gyermeket. Abban a fejezetben, aminek címe: A kéretlen üdvösségről, Zarathusztra azt mondja:

„De én gyermekeimhez láncolva feküvék: a sóvárgás veté nekem ezt a cselt, a sóvárgás szeretet után, hogy zsákmánya legyen gyermekeimnek és elveszek bennök.” [Nietzsche, 1908, 105]

A gyermek Zarathusztra, a „mély gondolat” a dolgok örök visszatéréséről, azzal fenyeget, hogy születetlenül hal meg Zarathusztrában, mégis életre hívja Zarathusztrát.

„Mozdúlsz, nyujtózkodol, hörögsz? föl! föl! Ne hörögi, beszélned kell nékem! Zarathustra szólít, az istentelen! / Én, Zarathustra, az élet szószólója, a szenvedés szószólója, a kör szószólója – téged szólítlak, legrejtettebb gondolatom! / Üdvöz legyek! Jossz, – hallak! Mélységem *beszél*, utolsó mélységem ragadtam napvilágra! / Üdvöz legyek! Jövel! Addsa kezedet – ha! engedd! Haha! – Utálat, utálat, utálat – – óh jaj nékem!” [Nietzsche, 1908, 141]

Mint ahogy napként Zarathusztra felszívja magába a tenger mélyét, most napfényre küldi önnön mélységét (a nap analógiája = szerelem). Tudjuk, hogy *Nietzsche* maga a fény (a magasság), aki önnön anyját (a tenger mélyét, magába szívja. Ez az egyesülés tette *Nietzscht* szülőanyává. Ugyanígy küldi önnön mélységét a fényre, segíti napvilágra, miként a gyermeket. Ez a mitológiai gyermekek kútjára emlékeztet: „a holtak gyermekké változtak, és úgy születtek újjá”¹⁷. *Wünsche*¹⁸ szerint, aki számos bizonyítékkal szolgál minderre, egy helyen nyomatékosan megjegyzi: „A Holda birodalmába felemelkedő holt lelkek nem tudnak csak úgy egyszerűen újjá születni, mert először meg kell mártózniuk kútjában, és ott megújulni.” *Wünsche* szerint a holtak kútból vagy tóból való kiemelkedésének az a gondolat az alapja, hogy a vegetatív vagy állati ösztönélet az alvilágban gyökerezik. Ez igaz, de ha a tudattalan az emberi születés ábrázolására a növényvilágból hozza a szimbolikát, akkor az ember születésénél lényegi analógiát kell találnunk: A gyermekek tavakból lépnek elő, mivel az anya testében valóban egy tóban (magzatvíz) léteznek, ahonnan a világba kell lépniük. *Jung* „A gyermeki lélek konfliktusai”^{*} című dolgozatában megmutatja, miként keresi a kis Anna, akit a gyermekek születése és keletkezése foglalkoztat, a kérdés megoldását a növényvilágban. Érdekli őt a haj, a szem a száj kialakulása, és végül, hogy kisöccse, Fritz miként nőtt fel a mama hasában (mama = Föld), ezért azt kérdezi az apjától: „Hogy került Fritz a mama hasába? Valaki beleültette a magocskát? Elültették őt a mama hasában?” Más analóg folyamatokat

¹⁷ Vö. O. Rank: Die Lohengrinsage. Ein Beitrag zu ihrer Motivgestaltung und Deutung. [A Lohengrin-monda. Adalékok motívumainak kialakulásához és jelentéséhez.] *Schriften zur angewandten Seelenkunde*, 13. füzet, Leipzig/Wien, 1911.

¹⁸ August Wünsche: Die Sagen vom Lebensbaum und Lebenswasser, altorientalische Mythen. [Mondák az Életfáról és az Élet vizéről, ókori keleti mítoszok.] *Ex Oriente Lux* 1, 2. Leipzig 1905.

* [„Über Konflikte der kindlichen Seele,” *Jahrbuch*, 1909, 2, 33 ff.]

is talál a növényvilágban, amelyek ugyancsak alkalmasak az őt foglalkoztató titok kifejezésre, és emiatt tudattalanja rájuk irányítja a figyelmét. Amikor három éves volt, Anna azt hallotta, hogy a gyermekek angyalok, akik a mennyországban laknak, és a gólya hozza őket a Földre. Egy nap azt kérdezi a nagymamájától:

Anna: „Nagymama, miért olyan ráncosak a szemeid?”

Nagymama: „Mert már öreg vagyok.”

Anna: „De aztán újra fiatal leszel?”

Nagymama: „Nem, egyre öregebb leszek, végül meghalok.”

Anna: „Aztán megint kisgyermek leszel?”

Nagyon érdekes, hogy Anna számára teljesen természetes az az elképzelés, hogy a nagymama újra kisgyermekké fog változni. Mielőtt még halott volna nagymamától az angyalokról, és hogy hogyan jönnek a Földre, megkérdezi magától a nagymamától, hogy ő is újra fiatal lesz-e. Ezért nem is csodálkozik rajta, hogy a nagymamából angyal lesz, viszont rögtön kiegészíti a választ az újjászületéssel. Éppen elég példa áll a rendelkezésünkre olyan betegekről, akik gyermeket szerettek volna, és magukat is látták gyermekké változni. Szép példa erre egy Amida-beli¹⁹ templom apácája Riklinnél. M. asszony Forel [Forelle = pizstráng] professzorral való szexuális aktusa közben kis pizstránggá változik. Rank olyan álmokra hívja fel a figyelmünket, ahol a születés szimbóluma fordítottan jelenik meg: Ahelyett, hogy a gyermek kiemelkedne a vízből, beviszik a vízbe. A szimbólum azonosulás útján jön létre. Egy este azt mesélte egyik orvos kollégánóm, hogy milyen szívesen vállalna gyermeket. Másnap azt álmodta, hogy egy szűk folyosóba kell betuszkolnia magát, aminek nincsen kijárata, zárt épületben végződik, miként a szülőcsatorna az anyaméhben. Kértem, hogy mutassa meg, hogyan kúszott, és ettől rádöbbsent, hogy egy születni készülő gyermek mozgását végezte. Eközben attól félt, hogy többé nem tud bejutni, mert túl szűk a csatorna, és ráadásul folyamatosan szűkül, végül majdnem összepréselte őt. A dementia praecox-ban szenvedő M. asszony látja önmagát, amint vízben hagyják gyermekekkel együtt, a lelkeket pedig megmenti Krisztus, vagyis újra földre születnek gyermekként (hiszen a destrukció

¹⁹ Franz Riklin, Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen [Kívánságok teljesülése és szimbólumok a mesében]. *Schriften zur angewandten Seelenkunde* 2, Leipzig/Wien 1908.

létezéshez vezet). *Nietzschénél* is láthatunk hasonló destrukciós szimbolikát gondolatai születésénél, amelyek nála a gyermeknek felelnek meg. Zarathusztra elzárkózik a teremtés aktusa elől az undor segítségével, mintha a teremtés valami tisztátalan dolog lenne. Ez emlékeztet a szavaira. „A ki szülni akar, beteg az; a ki pedig szült, tisztátalan az.” (Nietzsche, 1908, 189). Természetesen úgy kell alakítani a gyermek helyét elfoglaló gondolatot, hogy tartalmazza a legkívánatosabb mellett a legszörnyűbbet is, hogy ezzel igazolja, miért kíván Zarathusztra a gyermekeiben elveszni. És ez az eset áll fenn valóban: A gondolat a legmagasabbat mondja ki, hogy a magasabb rendű ember mindig visszatér, és a legkisebbet, hogy a legkisebb ember is mindig visszatér. Mivel *Nietzsche* folyton a legteljesebb életigenléssel foglalkozik, így a kívánt gondolat egyben azt is mondja számára, hogy ez az igenlés nem jöhet létre a tagadás nélkül, a legmagasabban egyben a legkisebb is benne van. Ez a szörnyű összetevő alkalmas rá, hogy lenyűgözze Zarathusztrát: hét napon át fekszik mozdulatlanul, mint egy halott: közben borzalmas állatokkal harcol, amelyek azonosak saját mélységével, vagyis saját szexuális-személyiségével. Leharapja a szörny fejét, vagyis meggyilkolja saját szexualitását, és miközben önmagát megöli, gondolatainak mélysége eléri a legnagyobb életerőt és vele együtt a feltámadó *Nietzschét*.

Érdekes lehet ezen a ponton az orosz fejedelemről, Olegről szóló monda. Azt jósolják neki, hogy legkedvesebb lova által éri el majd a halál. Hogy a jóslat beteljesedését elkerülje, a lovat a szolgáinak adja, és megparancsolja, hogy nagyon jól bánjanak vele. Egy idő után megtudja, hogy a ló megdöglött. Panaszosan áll a sír mellett és szidja a hazug jóst. Míg ő így jajong, a ló fejéből egy kígyó kúszik elő, és halálra marja a fejedelmet. A ló Oleg szexualitását jelenti. Ha az állat elpusztul, Oleg vele hal, mivel a kígyó (= szexuális vágyak) ellene fordul.

A destrukcióból ebben az esetben nem teremtés lesz, mint *Nietzschénél*, hanem az mutatkozik meg, hogy a legkedvesebb, az életadó szexuális állat a halál forrásává válhat. A szenvedélyes költők feltűnően sokszor halnak meg a műveikben. Vegyük csak *Shakespeare* Romeo és Júlia című tragédiáját. Már az is nagyon tanulságos, hogy miként jön létre az egymást gyűlölő szülők gyermekei között szerelem. Egy meghatározott pszichológiai szempontból a gyűlölet azonos a szerelemmel. Ugyanazokat a tetteket kiválthatja a gyűlölet és a viharos szerelem is. A gyűlölet a jelenre és az aktiválásra vonatkoztatva negatív szerelem. Mivel a gyűlölet a lehető legerőteljesebben ellenáll a képzettartalmak

megsemmisítésének az aktiválás segítségével, így a szerelmi képzetek a gyűlölködő ember tudattalanjában a lehető legerőteljesebbek. Míg a megszelídített libidó gyenge megsemmisítési képzzel rendelkezik, mint azon incselkedések, veszekedések, bántások, amelyek az ismert német szólás kialakulásához vezettek: „Was sich liebt, das neckt sich”^{*} addig egy megvadult szadista, borzalmak által szabadul meg szenvedélyétől, ami akár a kéjgyilkossáig is fajulhat. Ha a libidóképzet pozitív hangsúlyát akadályozó okok megszűnése által a gyenge elutasításból egy gyenge szimpátia alakul ki, akkor a bilincseitől szabadult képzetek, amelyeket a gyűlölet nem engedett aktiválódni, lángoló szenvedélyé válhatnak. Ennek a szenvedélynek pusztítania kell, mert túl erős ahhoz, hogy holmi önfenntartási korlátokhoz tartsa magát. Ezt ábrázolja *Shakespeare*. Hevesen lobogó hősei nem elégszenek meg a libidó kismértékű aktiválásával, ami elégséges lenne egy átlagos szerelmi egyesüléshez. Egyre több akadályra van szükségük, amelyen keresztül megszabadulhatnak rombolási kényszerüktől. Csakhogy semmilyen akadály nem elég nagy, hogy egy olyan szenvedélyt lecsillapíthasson, amely kizárólag a teljes destrukcióban, vagyis az individuum halálában leli meg nyugalma. Ahogyan egyfelől a szülőkre fixált túl erős libidó ellehetetleníti, hogy átvigyék a külvilágba²⁰, mivel semmilyen tárgy nem felel meg tökéletesen a szülőknak (nem azonos velük). Emiatt a kielégítetlen libidó újra a szülőkre fixálódik. Ebből a valóságra irányuló vérfertőző fantáziák jönnek létre, illetve felerősödő fantáziaszimpptomák, például a természet imádatában vagy vallási formában. A nemi ösztön által hordozott kielégítetlen destrukciós kényszer egyre nő, és egyre konkrétabb és egyre erősödő halál-fantáziákat teremt. A vérfertőzés vágyához kapcsolódó halálképzet nem jelenti azonban azt, hogy „Meghalok, mert nem akarok vétkezni”, hanem inkább: „Halott vagyok”, ami azt jelenti: „Elértem a vágyott visszahelyezést a nemzőmbe, tehát megszűnök benne.” Az erőteljesen kifejezésre jutó destruktív vágy megfeleltethető az erőteljesebb létvágy-nak a kevésbé kifejeződő vérfertőző szerelem mellett. Hogy a halálképzetek forrását nem pusztán a vérfertőző gondolatokban kell keresnünk, elégségesen bizonyítják az álmok és mítoszok, amelyekben gyermekek

* [Szó szerint: Aki szeret, civődik is.]

²⁰ Lásd Carl Spitteler *Imago* című regényét (1906), [magyarul Hertelendy István fordításában, Révai, Budapest, 1942].

fogannak meg szülőktől és testvérektől, amelyeket ennek megfelelően létfantáziáknak lehet nevezni. *Freud* kimutatta, hogy minden álomkép egyben a negatívját is jelenti, amint *Freud* azt is megmutatta, hogy a nyelvészetben jól ismert az összavak „ellentétes értelme”. *Bleuler* ambivalencia-fogalma és *Stekel* bipolaritás-fogalma egyaránt kimondja, hogy minden pozitív mellett egyben ott áll a negatívja is. *Jung* szerint mindkét ösztön ugyanolyan erős, ha nem észleljük őket. De elég, ha csak egy kicsit is felerősödik egyik a másik számlájára, és máris úgy tűnik számunkra, mintha csak arra vágnánk. Ez a tan meglehetősen megfelel annak a célnak, hogy belássuk, miért nem vesszük észre a szexuális ösztönben rejtőző halálösztönt. Normális körülmények közt az életösztön kissé erősebb, már csak azért is, mert a lét a destrukció eredménye, függ a destrukciótól. Mindig sokkal egyszerűbb a végeredményen gondolkodni, mint az okokat kutatni. Nem kell sok hozzá, különösen gyerekeknél és az emocionális embereknél, hogy a destrukciós komponens túlsúlyba kerüljön. Neurózis esetében például túlsúlyban van ez a komponens, és megmutatkozik az étellel és a természetes sorssal szembeni ellenállás minden szimptomájában.

Összefoglalás

Minden, a tudatban megjelenő tartalom egy pszichológiailag idősebb tartalom differenciált produktuma. Ezt a tartalmat a jelenhez igazítjuk, kap egy specifikus közvetlen színezetet, ami Én-vonatkozású jelleget kölcsönöz neki. Ha ezt a csak nekünk hozzáférhető specifikus tartalmat érthetővé, vagyis mások számára is hozzáférhetővé szeretnénk tenni, akkor el kell végeznünk egyfajta visszadifferenciálást: levetkőztetjük a személyes, specifikus tartalmat és egy általános, a faj számára érthető szimbolikus formában fejezzük ki. Ezzel egyben a bennünk lévő másik tendenciát követjük, ami ellentétben áll a korábbival, az asszimilációs, vagy feloldódási tendenciát. Az asszimiláció éri el, hogy egy csak az ének szóló egység immár a „mi”-nek szóló egységgé változzon. Egy személyes élmény feloldása egy művészeti alkotásban, álomban, vagy patológiai szimbólum formájában átváltoztatja faji élménnyé, és az énből „mi”-t²¹ csinál. Az öröm, illetve a bosszúság fellépése az én-kapcsolat

²¹ Über den psychologischen Inhalt eines Falles von Schizophrenie (Dementia praecox) [Egy szkizofréniaeset (Dementia praecox) pszichológiai tartalma].

meglététől vagy eltűnésétől függ. Ha a személyes élmény átfordult faji élménnyé, akkor a továbbiakban úgy viszonyulunk hozzá, mint nézőközönség, aki csak akkor érez együtt, ha bele tud helyezkedni az adott képzetbe. Ilyen nézők a dementia praecox betegek, és mi magunk is álmunkban. Az önfenntartó ösztönnek felel meg bennünk a differenciáló tendencia és egy kikristályosodott Én-rész tehetetlenségi ereje vagy akár az egész Én-személyiség. A fajfenntartó ösztön egy szaporodási ösztön, és pszichikailag is kifejezésre jut az asszimilációs, illetve feloldó tendenciákban (az én átváltozása „mi”-vé), amikor az „ősanyag” újra differenciálódik. „Ahol a szerelem az úr, ott meghal az Én, a sötét despota.” A szerelemben a szerelmes feloldódása szerelme tárgyában a legteljesebb önigenlés, egy új én-élet a szeretett személyben. Ha a szerelem nincs jelen, akkor egy idegen hatalom befolyásolja a pszichikai és testi individuum képzeit, mint szexuális aktus közben a megsemmisülés-képzetek vagy halálképzetek.

Az önfenntartó ösztön egy egyszerű ösztön, aminek csak pozitív aspektusa van, de a fajfenntartó ösztön, aminek a régít fel kell oldania, hogy létrejöhessen az új, egy pozitív és egy negatív komponensből is áll egyszerre. A fajfenntartó ösztön lényegét tekintve ambivalens. Ezért van, hogy a negatív komponens felébredése előhívja a pozitív komponent és fordítva. Az önfenntartó ösztön statikus, amennyiben az a dolga, hogy a már meglévő individuumot megvédje az idegen hatásoktól. A fajfenntartó ösztön ezzel szemben dinamikus, ami arra irányul, hogy az individuum új formában „támadjon fel”. Semmilyen változás nem mehet végbe anélkül, hogy előtte ne pusztult volna el a régi állapot.

III. Élet és halál a mitológiában

A dementia praecoxban szenvedő betegekkel és az álmok terén nyert tapasztalatok azt mutatják számunkra, hogy a lelkünk mélyén megbúvó ideák nem egyeztethetők össze jelenlegi tudatos gondolkodásunkkal, és ezeket közvetlenül nem is vagyunk képesek megérteni. Ezen elképzeléseket sejtéseink tudatszintjén találjuk meg, amire mitológiai és más szellemi tanúságok alapján következtethetünk. Eszerint tudattalannak gondolkodásmódja megegyezik sejtéseink tudatos gondolkodásával. Most ahelyett, hogy öröklött „gondolkodásmódról” beszélnek,

„amely a megfelelő elképzelések kialakulásához vezet”, inkább a rövidség kedvéért öröklött „elképzelésekről” beszélek.

Az elképzelés, miszerint az élet a négy elemből alakult ki (föld, víz, tűz, levegő), már a keleti szimbolikában megjelent. Céлом elérése érdekében, az életet és a halált a föld és víz-szimbolikában fogom végigkövetni. Ennek során főként a *Wünsche* és *Kohler* által összegyűjtött történeti anyagot fogom felhasználni.

Ismert a tudás és az élet két fája, amelyek a Biblia szerint a Paradicsomban találhatóak. Az ősi kultúrákban csak az élet fája²² található meg. Az élet fájának két szerep jutott: a halottak és súlyos betegek számára a fa gyümölcse életet ad, de az egészségesek és erősek számára halált hozó. Ha valaki a tiltott gyümölcsöt meg akarja ízlelni, az azt jelenti, hogy át kívánja adni magát a nemzési aktusnak, és hogy eljegyezte magát a halállal, amelyből azonban új életre kelhet. Ádámot és Évát, akik a bűn áldozatául estek, Krisztus a haláltól kívánja megmenteni, amikor meghal értük a kereszten. Krisztus magára veszi az emberiség bűneit. Azt szenved el, amit az emberiségnek kellene elszenvednie, majd új éltre kel. Ennek megfelelően Krisztus az emberiség egyik szimbóluma lett. Ahogyan az ember számára, úgy Krisztus számára is a halál forrása lett az élet fája. *Wünsche* gazdag anyagot gyűjtött össze, amelyekből kiderül, hogy Jézus keresztfája az élet fájából készült. Többek közt felsorol egy középelnémet találós kérdést, ami így hangzik: „Nemes fa nőtt a kertben, amit nagy gonddal ültettek. Gyökerei a pokol aljáig elérnek (ebben az angolszász versikében a pokol egy férgekkel, kígyókkal meg sárkányokkal teli hely), csúcsa pedig Isten trónjához ér, koronája a világot fogja át. A fa lombja gyönyörűen pompázik.” Ez a tudás fájának (=élet fája) leírása. Formáját kereszt alakúnak ábrázolja.

Amikor Ádám súlyosan megbetegszik, fiát, Szethet a Paradicsomba küldi, hogy elhozza számára az irgalom olaját. Ehelyett az angyal három ágat ad neki – más legendák szerint három almamagot –, amiket Ádám nyelve alá kell ültetni. Ádám ugyan meghal, de az ágakból fák sarjadnak, amelyekből az egyik Ádámot és az egész emberiséget megváltja majd. (Más változatokban csak egy ágat ültetnek el, melynek megháromszorozódása a fa és a teremtés viszonyára utal.) Amikor Ádám megtudja, hogy

²² *Wünsche* megjegyzi, hogy bár a halál nem az Élet fájáról, hanem a Tapasztalás fájáról származik, sok legenda nem különbözteti meg egymástól a Tapasztalás és az Élet fáját. Alapjában véve csak az Élet fája létezik.

közeleg a halála, életében először felnevet.²³ Most hogy már halott, nem kell többé meghalnia, ehelyett a nemzés segítségével, mint új teremtmény érkezhethet a Földre. Az ágat a szájba ültetik. Az ág a falloszt szimbolizálja, ahogy *Riklin*²⁴ ezt a mesékre vonatkoztatva bebizonyítja, és mint ilyen, a legnagyobb hatalom szimbóluma is egyben.²⁵ Mózes kezében is csodákat tesz. A bot az uralkodó kertjéből származik, aki Mózes későbbi menyasszonyának apja. Csak az jegyezheti el a lányt, aki képes uralni a botot. Ugyanakkor ez egy szexuális próba is: Mózes, aki a lány apjától kapja a botot, attól kezdve a lány szemében átveszi a férfi helyét az apától. *Wünsche* szerint a királyi jogar is az Élet fájáról származik. Ennek megfelelően a királyi hatalom egyben alapvetően szexuális hatalom is. Az életet adó fát (ami kinőtt az ágból) a legtöbb legendában a víz felett átívelő hídként használják. Gondoljunk csak Nietzschére, aki szerint az ember híd a felsőbbrendű emberhez. „Az ember olyas valami, a minek fölbe kell kerülni.”, mondja Nietzsche [id. mű, 5, 20, 129]. Ugyanígy túl kell lépni a régi fán, ami hidat képez az új generáció számára. Mivel pedig a fa egyben az életadó fallosz szimbóluma is, így önmagunkon lépünk túl, amikor átlépünk a fán. Miután a fa egy ideig szolgált nekünk, Isten elsüllyeszti a vízbe. A víz szintén egy teremtő őserő, akárcsak Ádám, akibe elültették az ágat. Ebből fakad az újjászületés. Az elsüllyedő fát mindenki elfelejtette, és csak, amikor eljött Krisztus keresztre feszítésének ideje, emlékezett vissza egyik ellensége a fára.

„Ej, e fatörzs jó lesz – így gondolkodott.
Jézus keresztfája méltó súlyt kapott.
Már oly nehéz ő, mint egy szikla
Mely magát az örök idővel teleitta.”
„Síron nőtt e fa, hol az első ember hever.
Így legyen Krisztusnak megfelelő teher
És ahogy a halált, – az emberiségnek –
Elhozta egyben az örök üdvösséget.”

²³ Egy legenda szerint, Ádám, miután az Isteni küldetést magára vállalja, így kiált: „Ott, a sírom mellett megered egy fa, ez azt jelentette, bárcsak ne a Halál-fáját látnád. De, ha az ég kegyesebb hozzád, akkor hamvaimból ő, mint az Élet-fája fakadjon.”

²⁴ Riklin: „Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen” [Kívánságok teljesülése és szimbólumok a mesében]. *Schriften zur angewandten Seelenkunde*. Bd. 2. 1908.

²⁵ Az ágacska, vagy a fa itt, mint férfi szexuális szimbólum érvényesül. Otto Ranknak a Lohengrin mondáról szóló tanulmányában számtalan monda került összegyűjtésre erről, amelyben a fa nőként szerepel. Ez alátámasztja Stekel feltételezését a biszexualitás szimbolikájáról.

Milyen szerepet játszik mindebben, Isten fia, Krisztus? Hogyan váltja meg az emberiséget? *Wünsche* több olyan germán mondat is említ, amelyben a beteg apa vagy anya meggyógyul a szent víz, vagy paradicsomi gyümölcsök által, és megmenekül a haláltól. A vízről még szó-lunk később, a gyümölcsök pedig az élet fájáról származnak. *Wünsche* tavaszmítoszokat lát ezekben a mesékben: az élet fájának gyümölcsei, illetve az élet vize, az életerő szimbólumai, melyek segítségével a természet évről évre megújul. A beteg anya vagy apa a tél hatalma alatt sínylódó természetet jelenítik meg. Az északi mondákban sokféle tavaszmítosz fordul elő, amelyekben a Napisten megváltja a Földet, megtermékenyítve azt sugaraival. A Nap és a Föld helyett a Nibelung énekekben Siegfriedet és Brünnhildét²⁶ találjuk. A téli álomba merült Brünnhildét (Föld), megváltja Siegfried, a győzedelmes fény (Nap) úgy, hogy kardjával átvágja páncélját (jégkéreg), és ilyen formán meg is termékenyíti. Ezt a folyamatot nem nevezik megtermékenyítésnek, mint a Nap és a Föld esetében, ehelyett reálisabban úgy ábrázolják a megtermékenyítést, mint valaminek a keresztülhasítását, és hozzá jön még egy csók, kiemelve annak erotikus jelentőségét. Fontos, hogy Brünnhildében Siegfried saját anyját termékenyíti meg. Siegfried anyja ugyan Sieglinde. Brünnhilde viszont annak nővére így azt szereti, amit Sieglinde is szeret, nevezetesen Siegmundot. Ennek megfelelően bele-érzi magát Sieglinde helyzetébe, Sieglinde válik az ő vágyszemélyiségévé, illetőleg szexuál-személyiségévé. Amikor Siegfriedet megmenti, saját vágját, saját gyermekét menti meg. Annak az állításnak az igazát, hogy Brünnhilde Siegfried anyja, Dr. Graf bizonyította be. Ahogyan Éva is, úgy Brünnhilde is atyja parancsa ellenére tesz, és ahogyan Éva is kiűzetett a Paradicsomból, úgy Brünnhilde is kiűzetik az Isteni birodalomból. A parancs megszegése miatt Brünnhilde (mialatt védi saját vágyszemélyiségét, magára véve annak bűneit) halál közeli alvásba merül, melyből Siegfried, a tavaszi nap csókja váltja meg.* A halálvágy gyakran annak a vágya, hogy az ember a szerelemben haljon meg,

²⁶ Vö. *A Nibelung-ének*, Max Burkhard, Brandis Kiadó [magyarul: Attraktor kiadó, Bp. 2004. Szász Károly ford.]

* [Max Graf: Richard Wagner im »Fliegenden Holländer«. Ein Beitrag zur Psychologie künstlerischen Schaffens. Schriften zur angewandten Seelenkunde. 1911, 46.]

például Wagnernél is. Brünnhilde tűzben (a szerelem tüzében) hal meg, paripájával együtt, és halálában így kiált fel:

Grane lovam, köszöntlek én!
Jól tudod ugye,
hogy merre visz útunk?
Az égő lángban vár az urad,
Siegfried, az én hitvesem.
Hogy őt újra látod,
boldog vagy máris?
Csábít felé a jókedvű szikra?
Úgy ég szívemben, mint ott a láng,
édes vágyam, mely nem hamvad el,
őt megölelni, a karja közé repít
ez az érzés, így egyek leszünk!
Hejahó! Grane!
Vár rád a gazdád! Siegfried!
Siegfried! Siegfried!
Lásd, boldog párod köszönt!*

A halál itt a szerelem győzedelmi dala! Brünnhilde lassan eltűnik Siegfriedben: Siegfried a tűz, a megváltó nap lángja. Ebben az ősi teremtőben Brünnhilde feloldódik, maga is tűzzé válik. Wagnernél a halál leggyakrabban a keletkezés ösztönének pusztító komponense. A *bolygó hollandi* című operájában ezt tisztán láthatjuk. Ő ugyanis csak akkor szabadulhat, ha olyan asszonyt talál, aki hű marad hozzá. Senta képes erre. Hűségének legmagasabb foka, hogy készen áll a teljesen megsemmisülésre ebben a szerelemben, vagyis hogy a férfival együtt meghaljon. Ő az a szerető, akit *Freud* mint „megmentőtípusként” említ. *Freud* felhívja a figyelmet arra, hogy létezik egy tipikus fantáziakép a vízből való kimentésre, amikor a férfi anyává teszi a megmentett nőt, „aki maga is megment valakit (egy gyermeket), amivel, akárcsak a Mózes-legendában Rank, a királylány, anyának ismeri el magát.” Már *Nietzschenél* is láthattuk, hogy miként válik anyává azáltal, hogy magába szívja a tengert (anya). A születés-álmokban is ugyanezt a folyamatot ismertük meg. Senta is anyává lehet, ha feloldódik az anyában (tenger), mint

* [Richard Wagner: *Az istenek alkonya*. V. felv. 3. jelenet. Blum Tamás fordítása.]

ahogyan a Hollandi a leépülés (halál) által a teremtőben, maga is teremtővé válik. Senta és a Hollandi újjászületve emelkednek ki a tengerből.²⁷

Wagner hőseinek közös pontja azonos Brünnhilde és Siegfried közös pontjával: mindannyian a megmentő típus képviselőiként élik meg a szerelmet. Szerelmükért feláldozva magukat meghalnak. Nagyon feltűnő a hasonlóság az északi Siegfried és a keleti Krisztus közt. Krisztus is megmentőtípus, aki az emberiségért áldozza fel önmagát. Siegfried a Napisten, és az ő szerelme az anyaföld. Krisztus szintén Napisten. Krisztus meghal az Életfán. Amikor rászögeznek pont úgy függ rajta, mint egy gyümölcs. Akárcsak a gyümölcs, Krisztus meghal, és az anyaföldre hull, megtermékenyítve azt. Ez a megtermékenyítés vezet az új élet kialakulásához, a holtak feltámadásához. Krisztus halála és feltámadása kiegyenlítette Ádám bűnét. Nézzük meg most, miben is állt Ádám és Éva büntetése. Meg akarták szerezni a Paradicsom gyümölcsét, ami tiltott volt, mert csak a halál után szabadott belekóstolni. Amikor Isten halálra ítélte Ádámot és Évát, azzal tulajdonképpen maga engedélyezte nekik a tiltott gyümölcsöt. Ugyanezzel a jelentéssel bír a másik büntetés, miszerint Ádámnak arca verítékével kell megművelnie a földet (anya) és Évának fájdalmak közt kell világra hoznia gyermekét. Mi is tehát tulajdonképpen a büntetés? Nem más, mint az individuum sérülése, mivel a szaporodás annak destrukcióját követeli. Teljesen természetes tehát, ha a büntetésről alkotott elképzelés oly szívesen kap szexuális színezetet.

Hogy isten büntetését elkerüljék, áldoznak neki, vagyis önmaguk helyett egy másik lényt adnak, amit elpusztíthat, hogy az ember önmaga maradjon. Ami eredetileg a legértékesebb volt, azt később egyre értéktelenebb szimbólumokkal helyettesítették, de a tudattalan számára mindez ugyanazt a cél szolgálja, mivel a tudattalan számára a szimbólumoknak valóságértékük van. A legértékesebb áldozat maga Krisztus, aki magára vette az emberiség bűneit, és ezáltal megváltotta. Arra azonban már nincsen szükség, hogy Krisztus minden alkalommal újra és újra meghaljon az emberiségért. Az is elég, ha cselekedeteit az ember élettel tölti fel saját emlékezetében. Vagyis az ember azonosul Krisztussal, ami-

²⁷ Lásd: Otto Rank: Die Lohengrinsage. Beitrag zu ihrer Motivgestaltung und Deutung. *Schriften zur angewandten Seelenkunde*. Bd. 13. 1911.

kor bor és a kenyér formájában magához veszi annak testét és véréit. Ezzel kinyilvánítja, hogy én, aki most egy vagyok Krisztussal, meghoztam a kötelező áldozatot, és ez meghozza számomra feltámadást. Hogy milyen módon azonosul az ember itt az áldozattal (esetünkben Krisztussal, akinek véréit és testét magához veszi), kiderül Marie-Andree Eysn²⁸ érdekesítő közléseiből, amelyeket alább idézünk. Großgmain Mária templomának* oltárán több szerencsétlenségről is olvashatunk, az áldozat céljának, a szeretett áldozatnak és a vágyott tevékenységnek a megadásával együtt. Az egyik ezek közül így hangzik:

„Egy gyermek befulladt a fürdőbe, és amikor az anya ezt megtudta, aggódó szívvel eljegyezte egy élő áldozattal, mire az új életre kelt.” Vagy: „Egy koca szétmarcangolta egy gyermek fejét, ezért eljegyezték őt egy élő áldozattal, és meggyógyult.”

Az áldozati állat meghal, a szerencsétlenül járt ember pedig meggyógyul. A következő példában is ezt láthatjuk. „Egy halott anya gyermekét keresztelni hozták, ezért az apa eljegyezte magát egy élő áldozattal.” Itt is egy élő áldozatról van szó a gyermek helyett. Krisztus a gyermek, aki meghal az apáért, ő a „pars pro toto”, ami után a teremtés pillanatában az apa minden erővel vágyakozik: mindig az apa az, aki meghal a gyermekben, és mindig az apa újul meg a gyermekben. Az élő állatáldozatot végül felváltják a halott szimbólumok. Eysn ugyanebben a műben olyan vázakat említ, amelyek emberi fejre hasonlítanak. Ezeket gabonával töltik meg és fejfájás ellen használják. A vázákkal („köpflikkel”) megáldják a szenvedőt úgy, hogy az oltárról levéve a fejére helyezik, pont ahogy egyébként a kezünkkel is megáldunk valakit. A „köpflik” jelentősége még világosabbá válik, amikor megtudjuk, hogy vannak olyan fejek, amelyeket szentekről mintáztak, olyan szentekről, akik akárcsak Krisztus, a szeretet jegyében haltak meg, vagyis Krisztushoz hasonlóan áldozati halált haltak. Ilyen áldozati fejeknek – például Szent János fejének – másolatai találhatóak a reichenhalli múzeumban. Értelemszerűen ezek maggal telt gyümölcsök, amilyen gyümölcsnek Krisztust is képelték. Megtermékenyítéssel gyógyítanak,

²⁸ *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, 1901.

* [Großgmain: Kisváros Ausztriában, Salzburg közelében. Nevezetessége a Mária zarándoktemplom, benne az 1395-ből származó „Szép Madonnával”.]

és valóban ez is a helyzet. J. Arnold lelt rá néhány fából készült fejre, melyek szerinte fejfájás elleni, illetve a házasságért való áldozatról szólnak. E két átoknak egymás mellé állítása, nevezetesen a fejfájás és a nőtlenség, mutatja, hogy a fejfájás valójában a freudi „felfelé való helyezkedés” – jelenti, ahogy a magtartó edények formája is erre utal. Ezekben a környékeken a gyermektelenség ellen agyagfejeket használtak. Ezekben háromféle gabona volt – a hármas a nemzés szimbóluma. A fej helyett használt más áldozati szimbólumok belső szervekre hasonlítanak. Belső szervi figuráknál a beteg szervet különösen nagyban ábrázolják, vagyis az életért cserébe, az istentől elvárható destrukció helyett itt is egy kevésbé értékes valamit ajánlanak fel. Szépen elmondja ezt egy gyermekmondóka: Az ember fogja a sírdogáló kisgyermek fájó ujjacskáját és azt suttogja: Fájjon inkább a cicának, vagy a kutyuskának stb., XY-t hagyja el a fájás.” Majd háromszor ráköp az oldalára, az ártó tekintetek ellen. A hármas szám a nemzés szimbóluma, a köpet pedig a szentelt vízzel való meghintéssel azonos, ami távol tartja a démonokat. A áldozáshoz lényegét tekintve hasonló a tiszteletteljes megkövetés és üdvözlés. Ha valaki térdre hullik, vagy még inkább az uralkodó lábai elé veti magát, azzal azt mondja: Nézd, az életem a kezekben van, összetörten fekszem előtted (a halál értelemében), kérlek ajándékozd nekem az életet (újjászületés). Amikor Szeth a paradicsomba érkezik, és atya számára bocsánatért könyörög, porral hinti be a fejét. „Porból lettél és porrá leszel” – mondta az isten az embernek. Azzal, hogy Szeth homokot szór a fejére, azt jelzi, hogy ő már porrá vált (a földbe került, hiszen feje felett föld van. De a kezdetekhez való visszatérésből keletkezik az újjászületés.

K. Kohler műve²⁹ érdekes szimbolikával szolgál számunkra az ember földből való keletkezésére. A következőkben e műre támaszkodom. A rabbinikus írások ismernek olyan mezei és erdei embereket, akik köldökig a földben állnak, és azon keresztül szívják magukba a táplálékot. Ezeknek az emberhez hasonlatos lényeknek – ahogy azt *Maimonidész*

²⁹ Egy előadás, amely összehasonlítja a mondatörténetet Kaufmann Kohlertől Cincinnatiból. „Seltsame Vorstellungen und Bräuche in der biblischen und rabbinischen Literatur. Ein Beitrag zur vergleichenden Sagenkunde” [Különös elképzelések és szokások a biblikus és rabbinikus irodalomban. Adalék az összehasonlító mondatkutatáshoz]. In: *Archiv für Religionswissenschaft*, Bd. 13, Heft 1, (1910), S. 75-84.

Misna-kommentárjaiban írja – emberhez hasonló hangjuk is van. Az arab nyelv „emberkeként” vagy „törpeemberként” ismeri őket. *Salomon Buber* szerint ezek a meseszerű lények emberalakú növények, amelyeknek emberalakú feje csak akkor kerül napvilágra, ha a földből kihúzzák őket. *Simsi Simeon*³⁰ szerint ez az állat azonos a Jádúával, ami olyan formájú, mint egy tök, és gyökeréből hosszú zsinag nő ki, ami összeköti a Földdel. Aki kötélhossznyira megközelíti az állatot, azt széttépi. Ha a kötelet eltépik, az állat meghal: hangosan felüvölt és meghal. Világos, hogy ez a növényemberke a földben búj meg, pont úgy, mint gyermek az anyaméhben, köldökzsinórjával eredetéhez láncolva. Ahogyan az algebraiban sem változik a lényeg, attól függően, hogy a nagyságot a -val vagy β -szel jelöljük, éppúgy a tudattalannak is mindegy, hogy a lényegét – itt éppen a gyermek létrejötte – növény vagy ember-szimbólumokkal ábrázoljuk. Mint ahogyan a Traube-Hering-féle hullámok esetében mindkét felfedező megemlíti, amikor e felfedezésről beszélünk, ugyanígy tesz a tudattalan a növény-állatemberkével és más hasonló összetett képződményekkel (lásd Freud: *Álomfejtés*). A növény sikolt, mint egy gyermek, amikor megszületik. Ez halálsikoly. Amíg a gyermek az anyja testében van, nincs különálló élete. Ez az állapot a mitológiában a látszat-halál, vagy árnylét, mint például Proserpina birodalmában, ahol az életről csak tükörfény vagy sejtés létezik, és minden olyan mint egy árnykép. Az „anyában” még nem létezik világos és sötét, fent és lent, nincsenek ellentétek, mert még nincs differenciálódás az ősanjától, az ősanagtól. Csak ha a lény önálló organizmussá változott, akkor létezik számára élet és halál. Az élet a halál forrása, ahogyan a halál az életé. A gyermek fejlődése és létrejötte az anya számlájára történik. A szülésnél gyakran veszélybe kerül az anya. Meg is sérül. Hogy ne semmisüljön meg teljesen, a halálkomponensnek meg kell adni a pótszerét: áldozni kell. Az ember kirántja a növényt (megszüli) megöntözi áldozati állatok vérével vagy vizeletével. Ezek a halál termékei (a vizelet kiválasztódása). A zsidó ókorban volt egy növény, a tüzesen fénylő baarah, amelynek a gyökere olyan erővel rendelkezik, hogy elűzi a holt szellemeket és démonokat. A gyökér kihúzása azonnali halállal jár, ezért éjjel kutya, vizelet és menstruációs vér segítségével húzzák ki. A vizelet és a menstruációs vér egymás mellé állítása mutatja, hogy mindkét exkrétum úgymond nemi végter-

³⁰ Kohler: l. c.

mék³¹, amelyben benne rejlik a gyógyító és megtermékenyítő erő. Ezzel analóg a perzsa haoma-növény (Kohler szerint ez olyan növény- vagy faember, amelynek isteni csodatévő ereje van, egyfajta életfa), amelyet szintén éjjel, Hádész segítségével a sötétben, porrá zúznak egy mozsárban, és farkasvérrel locsolnak meg. A haoma démonirtásra szolgál. A haomából készült ital halhatatlanságot és termékenységet kölcsönöz. Ahogyan Jézusnak, az élet fájának gyümölcsként, meg kellett halnia, hogy ő maga feltámadhasson, és másoknak, akik vele azonosulnak, életet kölcsönözön, úgy az isteni haomafűnek (ami szintén egy faember) is meg kell halnia, hogy termékeny maggá, itallá válhasson. E növény veszélyességének megfelelően az araboknál a földművelést is veszélyesnek³² tartják. Arab hit szerint minden évben aratáskor meg kell halnia egy munkásnak. A föld halálhozó tulajdonsága egyben a Földemberkében is megtalálható. Ezért szokás az emberek közt békeáldozat vérével megöntözni a földet. A Föld egyfelől az Anya szerepét játssza, aki fiacskáját a köldökzsinóron át táplálja. Ennek megfelelően a gyermek kirántása egy születés; másfelől a Föld gyümölcsöket hordoz (gyermek), akárcsak a gyakran férfiként felfogott fák. A fa szimbolikájánál kifejtettem, hogyan viszonyulnak egymáshoz a gyermek és a nemi szervek.³³ Ennél fogva a szülés egyben koitusz is.

Freud professzornak köszönhetem a felfedezést, hogy a körülmetélés egyfajta kasztrációnak feleltethető meg. Egyes ausztrál törzseknél kasztrációs ceremóniát találunk, míg más, szomszédos törzseknél, ceremónia keretében kivernek két harapófogat. Ezek áldozati ceremóniák. Sejthetően szimbolikusan megölik a szexualitást önmagukban, hogy ne a valóságban semmisüljenek meg; hiszen destrukció nélkül nincs létezés! Egy asszony mesélte nekem, hogy mialatt egy fogorvos narkózisban kihúzta a fogát, saját szüléséről álmodott. Nem csodálkozunk rajta, ha a foghúzás álomban a szülés szimbólumaként jelenik meg. Nos a szülés=foghúzás=kasztráció, vagyis a nemzést kasztrációként fogjuk fel. *Tausk* elmondott egy esetet, amikor a beteg a közöszlést közvetlenül is kasztrációként élte meg: az aktusnál a vaginában lemetélődik a

³¹ Ezek valószínűleg az azonos szervekből származnak.

³² Curtis: *Ursemit. Religion im Volksleben des heutigen Orients* [Vallásosság a népi életben a mai Keleten]. Német kiadás, 1903. Idézi Kohler.

³³ Stekel feltételezésével egyetértve. A nép egy gyermeki képzelet előzményeként a koituszt úgy magyarázza, hogy a férfi hozza a nőbe a gyermeket.

pénisz. Vagyis az önkielégülés (álomban) mint foghúzás = kasztrációként jelenik meg. Ennek alapján felállítható a következő egyenlet:

$$\text{Nemzés} \left\langle \begin{array}{c} \text{koitusz} \\ \text{születés} \end{array} \right\rangle = \text{kasztráció}$$

Az öndestrukción kiváltható egy áldozat elpusztításával. A keresztény felfogás szerint Krisztus az emberek helyett szenved el a halált, akik a vallásban ezt képletesen vele együtt elszenvedik. Ez a jelképes öndestrukción eléri azt, amit Krisztus a valóságban megtett és elért, nevezetesen a feltámadást. Az öndestrukción a keresztény felfogásban akkor következik be, amikor valakit a földre fektetnek, vagyis visszahelyezik az anyaföldre. A feltámadás pedig újjászületés.

Plinius leír egy görög szokást, miszerint „a halottnak vélt ember addig tisztátalannak számított, amíg egy szimbolikus újjászületésen át nem esett” (*Kohler*). Ahogyan *Liebrecht* bebizonyította, az újjászületés egy anyaölhöz hasonló kerek tetőnyíláson át történik meg. Indiában az újjászületés eszköze egy arany tehén. Az újjászületőt beleteszik a tehénbe, majd a szülőcsatornán át kihúzzák. Jeruzsálemben és Mekkában ugyan beengedik az újjászületőt, de ahelyett, hogy újra visszavinnék az anyába, feláldoznak egy bárányt vagy kecskét. Ez mutatja, hogy az áldozatot az anyába való visszültetés analógiájának tekintik. Az áldozati procedúra *Kohler* szerint a következőképpen történik: „Mielőtt a házba lépne, megáll, szétterpesztett lába között az áldozati állattal. Azután a baloldalára fektetik az állatot, a muszlimok Mekka irányába fordítják a fejét, vagyis dél felé, a keresztények Jeruzsálem, vagyis kelet felé, majd átvágják a torkát közvetlenül a küszöb előtt, vagy magán a küszöbön. Ha a visszatérő keresztény, akkor a homlokán vérrel keresztet rajzolnak. Azután az áldozaton és a véren keresztül belép a házba, és a templomba magával viszi a ruhákat, amiket viselnie kell, ahol a pap megáldja azokat.” A hazatérő lábai közt lévő áldozat helyzete megfelel a születő gyermek helyzetének. A véres kereszt, amit a visszatérő homlokára rajzolnak, a Krisztus halálával való kapcsolatra utal. Meghal és feltámad, akárcsak Krisztus.

Ez a fejezet is megmutatta nekünk, hogy a keletkezés a destruktiónból fakad. A teremtmő, az életadó isten gyermekké változik, akit visszahelyeznek az anyaméhbe. A halál magában véve szörnyű, de a szexuális ösztönök szolgálatában, vagyis ennek pusztító kompo-

nenseként, ami a keletkezéshez vezet, gyógyító. Az örök élet nem gyógyír az ember számára. Ezt az élet forrásáról szóló legendából is láthatjuk. Idézek egy helyet a Nagy Sándor makedónai uralkodóval kapcsolatos mondavilágból (*Friedländer* alapján): Sándor szakácsa véletlenül megtalálta a forrást. Le akart mosni egy sózott halat a vízben, amikor a hal hirtelen életre kelt és kicsusszant a kezéből. A szakács is megfürdött a vízben, és általa örök életet nyert. De ez a halhatatlanság nem sok jót hoz számára.: Amikor a királynak elmeséli a csodát, az dühbe gurul, hogy miért nem tudott előbb a dolgról, és a halhatatlanná lett szakácsot a tengerbe vetteti. A szakács veszélyes tengeri démonná változik, akinek (más legendák alapján) áldozatot visznek. A szakácsot megbüntetik. A büntetés abban áll, hogy újra az őselembe, a vízbe vettetik, és destrukciót nem leelő életereje veszélyesen pusztítóvá válik.³⁴ A szakács analógiára találunk az alraun-növényben, meg a veszélyes földemberkében, amelyek még nem születtek meg. Ha a veszélyes növényt megölik, azzal gyógyítónak lehet tenni (megölés – születés). A nyugtalanul a vízben dülő szakáccsal ugyancsak analóg a Bolygó hollandi. *Friedländernek* is feltűnt ez a hasonlóság. *Graf* szerint nyugalmat nem leelő ide-oda hajókázása, a Hollandi belső lelki állapotára utal, amelyben hiába kutat egy megfelelő valaki után. A szakács a halál után vágyakozik, a bolygó hollandi pedig azt mutatja nekünk, hogy ez erotikus halál, vagyis olyan halál, ami új keletkezéshez vezet, hiszen Senta és a Hollandi egymást átölelve bukkannak fel a vízből.

„Egy régi irat szerint Ádám a Paradicsom elhagyásakor nem egy botot kap (*Wünsche* szerint bot=életfa), hanem egy jós-gyűrűt világkeresztel ($\oplus \odot$), amit egyik utódjára hagyott. A gyűrű eljutott Egyiptomba, ahol minden tudományok titkaként kezelték.”³⁵ *Wünsche* szerint a gyűrű lép az életfa helyébe. *Wünsche* felhívja a figyelmet ezzel kapcsolatban Goethe „Reineke, a róka” című művének egy részére, ahol szó van az arany gyűrűről, a három elásott héber szóval, amit a róka ad elő,

³⁴ Lásd Otto Rank: *Der Mythos von der Geburt des Helden. Versuch einer psychologischen Mythendeutung.* 1909. [A hős születésének mítosza. Kísérlet egy pszichológiai mítoszértelmezésre.] *Schriften zur angewandten Seelenkunde.* Bd. 5. 1909.

³⁵ *Wünsche: Vom Lebensbaum und Lebenswasser* [Az Élet fájáról és az Élet vizéről]. *Wünsche* szerint bizonyos legendákban az Élet fája = a Tudás fája. Lásd Nietzsche: a megismerés = szerelem stb.

és a királynak szól: a három elásott nevet a jámbor Szeth hozta le a Paradicsomból, amikor az irgalom olaját kereste. Mint ahogy már tudjuk, Szeth három almamagot, vagy három rizsszemet hoz a Paradicsomból, amelyekből később kinő az életfa. A három gyűrűbe vésett szó ebben az értelemben a gyűrű életadó erejének jelképei. A *Nibelung ének*-ben a gyűrű, mint a nemzés és teremtés eszköze közelebb kerül hozzánk, úgy is, mint az életerő és halál jelképe.

A világot csak akkor lehet megváltani, ha az élet visszatér eredetéhez, amit jelképesen úgy ábrázolnak, hogy a gyűrűt (élet) visszaadják eredetének, ahonnan vétetett.

E második részben olyan kísérletekre szorítkoztam, azzal a szándékkal, hogy ezen igen különféle példák segítségével az első részben foglaltak használhatóságát a mitológia segítségével illusztráljam. Szükség volna mélyebb és kiterjedtebb kutatásokra, hogy kimutathassuk a szexualitás destruktív komponensét a pszichológiai és mitológiai elképzelésekben. Ennek ellenére azt gondolom, példáim megfelelő mértékben megmutatják, hogy a biológiai tényeknek megfelelően, a szaporodási ösztön pszichológiai szempontból is két antagonisztikus összetevőből áll, és ennek megfelelően éppannyira teremtő, mint amennyire pusztító erő is egyben.

*Molnár Emese és
Malomsoky Ildikó fordítása*

NAGYAR **Lettre**

2008 nyári (69.) számának tartalmából

RÉZ PÁL

Réz Pállal Várady Szabolcs beszélget: „És akkor agyonlőttem magam” (Metafora estek)

FÉNYÉRZÉKENY TESTEK

Csizék Gabriella és Csooszó Gabriella bevezetője

Marc Tamisier: Fotográfiai testek, politikai testek (Ádám Anikó ford.)

François Soulages: A testfényképezés politikuma (Mihancsik Zsófia ford.)

Erdős Virág: Madame Poe

Peternák Miklós: A kép hatalma – a hatalom képe

Nagy Edina: „Van, aki forrón szereti...”

Házás Nikoletta: Közélről távolra és közelre

Gabriela Babnik: Gyapotbőr (Gállos Orsolya ford.)

Láng Júlia: Szemezgetés afrikai regényekből

Kékesi Zoltán: Képek, árnyakkal

Márton László: Fényképekkel és nélkülük (Munkafüzet 1998)

Nyikos Júlia: A fotografikus tapasztalat az irodalomban

Lettre arc-kép: El-Hassan Róza munkáit bemutatja Hock Bea

INDIA – MODERNSÉG ÉS HAGYOMÁNY

Arjun Appandurai: Helyretenni a hierarchiát (Karádi Éva ford.)

R. K. Narayan: Kabír utca (Varró Zsuzsa ford.)

Richard Burghart: Etnográfusok és helyi megfelelőik Indiában (Varró Zsuzsa ford.)

Pankaj Mishra: Nirad Chaudhuriról (Karádi Éva ford.)

Upamanyu Chatterjee: Amikor Indira Ghandit meggyilkolták (Varró Zsuzsa ford.)

Veena Das: Antropológiai vita Indiáról (Karádi Éva ford.)

Tarun Mitrával Östör Ákos és Liza Fruzzetti beszélget: Kalkuttai beszélgetések (Karádi Éva ford.)

KOMMENTÁROK, VITÁK

Esterházy Péterrel Majse Aymo-Boot beszélget: „Azt hiszem, inkább szó-író vagyok”

Ingo Schulze: Olvasni vagy írni (Karádi Éva ford.)

Madhu Benoit: Naipaul és India (Karádi Éva ford.)

Sudhir Kakarral Adolf Holl beszélget: Indiai szemmel nézni a dolgokat (Karádi Éva ford.)

TUDÓSÍTÁSOK

Eleanor Burnhill (Belfast/Edinburgh): Politikai turizmus Nyugat-Belfastban (Karádi Éva ford.)

Ilija Trojanov (Bombay/Bécs): Bombay és a szegénység felszámolása (Karádi Éva ford.)

Mircea Cărtărescu (Bukarest): Romák és románok (Kosztá Gabriella ford.)

VERSEK

Dakusyam Chitrakar (Varró Dániel ford.), Chitra Divakaruni (Szabó T. Anna ford.),
Halasi Zoltán, Semezdin Mehmedinoviæ, Senadin Musabegoviæ (Radics Viktória ford.),
Vikram Seth (Varró Dániel ford.), Aleš Šteger (Orcsik Roland ford.)

KÉPEK

El-Hassan Róza munkáit bemutatja Hock Bea

Kása Béla indiai fotói

A **lettre** kapható a jobb hírlap- és könyvesboltokban.
Megrendelhető ajándék előfizetésként is évi 1800 Ft-ért
a Jelenkor Kiadónál: 7621 Pécs, Munkácsy u. 30/a
Tel: 72/314-782 Fax: 72/532-047
a honlapon: www.jelenkor.com, e-mailen: lettrec3.hu